

บรรณานุกรม

ภาษาไทย

เอกสารชั้นต้น

กจข., ร.5, กษ. (ใหม่) แผนกภาศหลวงออกโฉนต เรื่องที่ 2766 บรรทุกความคิดเห็น
ท่านเสนาบดีกระทรวง เกษตราธิการ เรื่องการออกตราจองชั่วคราว ลงวันที่ 1
ธันวาคม 2447.

กจข., ร.5, กษ. (ใหม่) แผนกภาศหลวงออกโฉนต เล่ม 60 เรื่องที่ 2511 พระหัตถเลขา
ของกรมหมื่นดำรงราชานุภาพ ประทานเจ้าพระยาเทเวศร์วงศ์วิวัฒน์ ลงวันที่
25 เมษายน พ.ศ. 2445.

กจข., ร.5, กษ. (ใหม่) แผนกทะเบียน เล่ม 48 เรื่องที่ 1447 รายงานกรมทะเบียนที่ดิน
ประจำศก 121 ลงวันที่ 17 กรกฎาคม 2445

กจข., ร.5 เพิ่มเอกสารกระทรวง เกษตราที่ กษ. 1/2 เรื่อง สัตระเปียบตำแหน่งหน้าที่
ราชการกระทรวง เกษตราธิการ.

กจข., ร.5, กษ. 13.2/21 รายงานการประชุมเสนาบดีเรื่องการจัดการทหาร วันที่ 30
พฤศจิกายน คศ 120.

กจข., ร.5, กษ. 13.2/30 เรื่อง จัดการเตรียมรบ.

กจข., ร.5, กษ. 1/31 พระยาลูร์ศักดิ์มนตรีกราบบังคมทูลรัชกาลที่ 5 ลงวันที่ 11 มีนาคม
ร.ศ. 115.

กจข., ร.5, กษ. 1/31 เรื่อง กระทรวง เกษตราพานิชการยกขึ้นกระทรวงพระคลังข้างที่.

กจข., ร.5, กษ. 3.2/2 เล่ม 1 หนังสือของพระยาลูร์ศักดิ์มนตรีกราบบังคมทูลรัชกาลที่ 5
ลงวันที่ 15 มิถุนายน พ.ศ. 2435.

กจข., ร.5, กษ. 3.2/31 เล่ม 2 พระหัตถเลขากรมหมื่นดำรงราชานุภาพ กราบบังคมทูล
รัชกาลที่ 5 พฤศจิกายน พ.ศ. 2443.

กจข.; ร.5, กษ. 3.2/31 เล่ม 2 พระราชหัตถเลขารัชกาลที่ 5 พระราชทานกรมหมื่น-
ดำรงราชานุภาพ ลงวันที่ 14 พฤศจิกายน 2443.

- กจข., ร.5, กษ. 3.2/36 รายงานการประชุมเสนาบดี ลงวันที่ 29 กันยายน ร.ศ. 123.
- กจข., ร.5, กษ. 3.2/36 รายงานการประชุมเสนาบดี ลงวันที่ 30 สิงหาคม ร.ศ. 123.
- กจข., กษ. 4/74 พระราชหัตถเลขาถึงพระยาสุรศักดิ์มนตรี ลงวันที่ 20 มีนาคม ร.ศ. 114.
- กจข., ร.5, กษ. 4/742 กรมหมื่นดำรงราชานุภาพแจ้งความมายังพระยาสุรศักดิ์มนตรี
ลงวันที่ 1 กุมภาพันธ์ ร.ศ. 114.
- กจข., ร.5, กษ. 4/742 พระยาสุรศักดิ์มนตรีกราบทูลกรมหมื่นดำรงราชานุภาพ ลงวันที่
27 มกราคม ร.ศ. 114.
- กจข., ร.5, กษ. 9/5 รายงานโครงการทอน้ำไขน้ำสำหรับที่ราบแห่งลาดแม่น้ำเจ้าพระยา
ตอนใต้ของมิสเตอร์ วันเตอร์ ไฮเด.
- กจข., ร.5, กษ. 1 /6 เลขที่ 42/2499 พระราชกระแสรัชกาลที่ 5 โต้ตอบพระนรสาร
วันที่ 5 ธันวาคม ร.ศ. 122.
- กจข., ร.5, กษ. 2/1 ตั้งตำแหน่งเสนาบดีเอกสารประกาศตั้งเสนาบดี พ.ศ. 2429.
- กจข., ร.5, กษ. 8.2/21 รายงานการประชุมเสนาบดี เรื่อง การจัดการทหาร ลงวันที่
30 พฤศจิกายน ค.ศ. 120.
- กจข., ร.5, กษ. 9/5 รายงานโครงการทอน้ำ ไขน้ำ สำหรับที่ราบแห่งลาดแม่น้ำเจ้าพระยา
ตอนใต้ของมิสเตอร์ วันเตอร์ ไฮเด.
- กจข., ร.5, ค. 1/5 คำกราบบังคมทูลของกรมหมื่นนราธิประพันธ์พงศ์ เรื่อง ขอเพิ่ม
พนักงานและเสมียน.
- กจข., ร.5, ค. 1/5 เรื่อง สัตราธิการกระทรวงพระคลัง.
- กจข., ร.5, ค. 1/8 เรื่อง สัตราธิการต่าง ๆ ในกระทรวงพระคลังมหาสมบัติ.
- กจข., ร.5, ค. 1/25 หนังสือกราบบังคมทูลของพระยาสุริยานุวัตร ลงวันที่ 20 มีนาคม
ร.ศ. 125.
- กจข., ร.5, ค. 1/35 เรื่อง อัตราค่าเข้าบ้านข้าราชการ.
- กจข., ร.5, ค. 5/5 งบประมาณแผ่นดิน ค.ศ. 115-116 ไม่มีเลขที่ ไม่ลงชื่อผู้เสนอความเห็น
เป็นหนังสือราชการทูลกรมหมื่นมหิศราธิบดีฯ ลงวันที่ 5 มิถุนายน ค.ศ. 115.
- กจข., ร.5, ค. 5.1/5 กรมหมื่นมหิศราธิบดีฯ เสนาบดีกระทรวงพระคลังฯ กราบบังคมทูล
รัชกาลที่ 5 ลงวันที่ 23 กันยายน ร.ศ. 115.; ร.5, ค. 5.1/28
งบประมาณแผ่นดิน ค.ศ. 129.

กจข., ร.5, ค. 5.1/5 งบประมาณแผ่นดิน คัก 115-116 หนังสือของกรมหมื่นมหาราช-
ราชหฤทัย กราบบังคมทูลรัชกาลที่ 5 ลงวันที่ 15 เมษายน ร.ศ. 116.

กจข., ร.5, ค. 5.1/5 เรื่อง งบประมาณ คัก 115-116 พระราชหัตถเลขาของ
รัชกาลที่ 5 เลขที่ 24/901, 26/980, 33/928 ถึงเสนาบดีกระทรวงต่าง ๆ
เพื่อเตือนเรื่องงบประมาณ.

กจข., ร.5, ค. 5.1/8 งบประมาณแผ่นดิน คัก 117 พระบรมราชโองการเตือนเสนาบดี
ลงวันที่ 1 มกราคม ร.ศ. 117.

กจข., ร.5, ค. 5.1/8 งบประมาณแผ่นดิน คัก 117 หนังสือกราบบังคมทูลของกรมหมื่น-
มหาราชหฤทัย ลงวันที่ 20 เมษายน ร.ศ. 117.

กจข., ร.5, ค. 5.1/10 หนังสือราชการที่ 143/881 พระราชกระแสตอบโต้ความเห็นของ
มิสเตอร์มิตเชล อินนิล.

กจข., ร.5, ค. 5.1/11 งบประมาณแผ่นดิน คัก 118-119 หนังสือราชการเลขที่ 4/875
ของกรมหมื่นมหาราชหฤทัย กราบบังคมทูลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
ลงวันที่ 11 เมษายน คัก 118.

กจข., ร.5, ค. 5.1/11 หนังสือกราบบังคมทูลของกรมหมื่นมหาราชหฤทัย เรื่อง งบประมาณ
เงินแผ่นดิน คัก 118-119.

กจข., ร.5, ค. 5.1/14 รายงานของที่ปรึกษากระทรวงพระคลังมหาสมบัติและอธิบดีกรม-
ตำรวจและสารบัญชี.

กจข., ร.5, ค. 5.1/18 งบประมาณ คัก 122 หนังสือกราบบังคมทูลของกรมหมื่นมหาราช-
ราชหฤทัย เลขที่ 15/532 ลงวันที่ 4 พฤษภาคม คัก 122.

กจข., ร.5, ค. 5.1/20 งบประมาณแผ่นดิน คัก 122 รายงานงบประมาณ คัก 122 ของ
นายริเวต คาร์แนค.

กจข., ร.5, ค. 5.1/25 รายงานเสนาบดีสภา ลงวันที่ 19 มีนาคม ร.ศ. 125.

กจข., ร.5, ค. 5.1/25 พระยาลูเรียนุวัตกรกราบบังคมทูลรัชกาลที่ 5 ลงวันที่ 17
ธันวาคม ร.ศ. 126.

- กคช., ร.5, ค. 5.1/27 งบประมาณการสร้างทางรถไฟสายเหนือ คัก 128.
- กคช., ร.5, ค. 5.1/28 รายงานเล่นาบติลภา ลงวันที่ 6 พฤษภาคม คัก 129.
- กคช., ร.5, ค. 5.1/28 พระราชกระแสในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
ลงวันที่ 6 พฤษภาคม พ.ศ. 2453.
- กคช., ร.5, ค. 5.1/28 รายงานเล่นาบติลภา ลงวันที่ 8 พฤษภาคม ร.ศ. 129.
- กคช., ร.5, ค. 5.2/1 เรื่อง กรมเมืองค้างเงินค้าง.
- กคช., ร.5, ค. 5.2/1 เรื่อง ขอเพิ่มงบประมาณกระทรวงโยธาธิการ คัก 111.
- กคช., ร.5, ค. 5.2/1 เรื่อง ขอเพิ่มงบประมาณพลตระเวนนครบาลปี 112.
- กคช., ร.5, ค. 5.2/2 หนังสือกราบทูลของพระยาสุรียานุวัตรถึงพระเจ้าลูกยาเธอ
กรมหมื่นประจักษ์ศิลปิติ ลงวันที่ 13 พฤษภาคม ร.ศ. 125.
- กคช., ร.5, ค. 5.2/3 คำกราบบังคมทูลของพระเจ้าน้องยาเธอเจ้าฟ้ากรมขุนนครานุวัตร
ดวงศัเกี่ยวกับการใช้จ่ายเงินของกระทรวงนครบาล.
- กคช., ร.5, ค. 5.2/3 พระราชกระแส เรื่อง กระทรวงเกษตรราธิการขอตั้งอัตราเงินเดือน
ของข้าราชการเกษตรมณฑลกรุงเทพฯแลมณฑลภูเก็ต ลงวันที่ 24 กุมภาพันธ์
ร.ศ. 128.
- กคช., ร.5, ค. 5.2/3 เลขที่ 39/1400 หนังสือกราบบังคมทูลของกรมหมื่นมหิศร์ราชหฤทัย
ลงวันที่ 17 มิถุนายน ร.ศ. 122.
- กคช., ร.5, ค. 5.2/6 พระหัตถเลขากรมหมื่นมหิศร์ราชหฤทัยถึงพระเจ้าลูกยาเธอ
พระองค์เจ้าประวัตรวัฒนอม ลงวันที่ 15 พฤษภาคม ร.ศ. 117.
- กคช., ร.5, ค. 5.2/6 รายงานการประชุมเล่นาบติลภา ลงวันที่ 3 กุมภาพันธ์ ร.ศ. 126.
- กคช., ร.5, ค. 5.2/12 งบประมาณกระทรวงมหาดไทยเรื่องกระทรวงมหาดไทยขออนุญาต
เปลี่ยนแปลงงบประมาณหนังสือกรมหลวงดำรงราชานุภาพ ทูลกรมหมื่นมหิศร์ราชหฤทัย
ลงวันที่ 8 กุมภาพันธ์ คัก 119.
- กคช., ร.5, ค. 5.2/15 รายงานเล่นาบติลภา ลงวันที่ 20 มิถุนายน ร.ศ. 126.
- กคช., ร.5, ค. 5.2/15 รายงานการประชุมเล่นาบติลภา ลงวันที่ 9 ธันวาคม ร.ศ. 126.
- กคช., ร.5, ค. 5.11/14 เงินรับแลจ่ายคัก 120 รายงานการประชุมงบประมาณกระทรวง-
เกษตรฯ คัก 120.

- กคช., ร.5, ค. 7/1 กรรมการตรวจการในกรมต่าง ๆ บันทึกการประชุมเล่นาบตี ลงวันที่ 25 มกราคม ค.ศ. 117.
- กคช., ร.5, ค. 7/1 สำเนาจดหมายเหตุการประชุมกรรมการตรวจตำแหน่งหน้าที่ผู้รับราชการ ลงวันที่ 22 กุมภาพันธ์ ค.ศ. 117.
- กคช., ร.5, ค. 7/9 กรรมการตรวจระเบียบอัตราเงินเดือนต่าง ๆ หนังสือกราบบังคมทูลของกรมหมื่นมหิศรราชหฤทัย ลงวันที่ 10 ธันวาคม ค.ศ. 121.
- กคช., ร.5, ค. 14.20/9 เจ้าฟ้ากรมขุนนริศรานุวัดติวงศ์ถึงกรมหมื่นล้นมดอมรพันธ์ ลงวันที่ 27 ตุลาคม ร.ศ. 113.
- กคช., ร.5, ค. 14.20/9 ประกาศเลิกอากรกอไม้ไผ่สีสุก ลงวันที่ 31 ธันวาคม ร.ศ. 113.
- กคช., ร.5, ค. 18/6 เปิดเตล็ดข้อบังคับงบประมาณฯ ค.ศ. 115.
- กคช., ร.5, ค. 18/6 เปิดเตล็ดข้อบังคับเพิ่มเติมกำหนดเวลาการงบประมาณ.
- กคช., ร.5, ค. 25/4 คำกราบบังคมทูลของกรมหมื่นมหิศรราชหฤทัย ลงวันที่ 5 กุมภาพันธ์ ร.ศ. 121.
- กคช., ร.5, ค. 25/4 คำกราบบังคมทูลของกรมหลวงนริศรานุวัดติวงศ์ ลงวันที่ 2 กุมภาพันธ์ ร.ศ. 121.
- กคช., ร.5, ค. 25/5 เลขที่ 41/4026 หนังสือกราบบังคมทูลของกรมหลวงเทเวศร์วโรปการ ลงวันที่ 18 กรกฎาคม ร.ศ. 122.
- กคช., ร.5, ค. 25/2 เลขที่ 41/4026 หนังสือกราบบังคมทูลของกรมหลวงเทเวศร์วโรปการ (ประการ) ลงวันที่ 18 กรกฎาคม ร.ศ. 122.
- กคช., ร.5, ค. 25/2 เอกสารหอรัษฎากรพิพัฒน์ เลขที่ 6780 ลงวันที่ 5 กุมภาพันธ์ ร.ศ. 121 ของกรมหมื่นมหิศรราชหฤทัย กราบบังคมทูลรัชกาลที่ 5.
- กคช., ร.5, ค. 25/3 การกู้เงินรถไฟฝ่ายเหนือ พระราชกระแสพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวตอบกรมหมื่นเทเวศร์วโรปการ.
- กคช., ร.5, ค. 25/3 การกู้เงินรถไฟฝ่ายเหนือ พระราชหัตถเลขารัชกาลที่ 5 ทรงถึงกรมหมื่นราชบุรดีเรกฤทธิ์ ลงวันที่ 26 ธันวาคม ร.ศ. 121.
- กคช., ร.5, ค. 25/3 กู้เงินต่างประเทศทำรถไฟฝ่ายเหนือ รายงานการประชุมเล่นาบตี ลงวันที่ 18 พฤศจิกายน ร.ศ. 123.

- กจช., ร.5, ค. 25/4 คำกราบบังคมทูลของกรมหมื่นมหิศรราชหฤทัย ลงวันที่ 5 กุมภาพันธ์
ร.ศ. 121.
- กจช., ร.5, ค. 25/4 คำกราบบังคมทูลของกรมหลวงนครานุวัตติวงศ์ ลงวันที่ 2 กุมภาพันธ์
ร.ศ. 121.
- กจช., ร.5, ค. 25/4 พระยาสุริยานุวัตรทูลกรมหลวงเทววงศ์วโรปการ ลงวันที่ 13
มีนาคม ร.ศ. 121.
- กจช., ร.5, ค. 25/4 พระยาสุริยานุวัตรทูลกรมหลวงเทววงศ์วโรปการ ลงวันที่ 13
มีนาคม ร.ศ. 121.
- กจช., ร.5, ค. 25/5 ฎีเงินต่างประเทศทำรถไฟสายเหนือ รายงานการประชุมเสนาบดี
ลงวันที่ 18 พฤศจิกายน ร.ศ. 123.
- กจช., ร.5, ค. 99-5 หนังสือกราบบังคมทูลของหม่อมเจ้าอัสสักรา ลงวันที่ 27 กรกฎาคม
ร.ศ. 114.
- กจช., ร.5, บ. 1.4/1 เจ้านายแลข้าราชการกราบบังคมทูลความคิดเห็นจัดการเปลี่ยน-
แปลงระเบียบราชการแผ่นดิน.
- กจช., ร.5, ยธ. 3.1/4 พระราชหัตถเลขารัชกาลที่ 5 ถึงกรมหมื่นพิทยลาภพฤฒิธาดา
ลงวันที่ 28 กุมภาพันธ์ ร.ศ. 114.
- กจช., ร.5, ยธ. 3.1/4 หนังสือของขุนนวรณบรรณกิตยสัมพันธู์ เวร เบิกจ่ายว่าที่เสมียน-
ตรากระทรวงโยธาฯ กราบทูลกรมหมื่นพิทยลาภพฤฒิธาดา เสนาบดีกระทรวงโยธา-
ธิการ ลงวันที่ 23 กุมภาพันธ์ ร.ศ. 114.
- กจช., ร.5, ยธ. 3.1/4 หนังสือกรมหมื่นพิทยลาภพฤฒิธาดา เสนาบดีกระทรวงโยธาฯ
ทูลกรมหมื่นศิริรัชสังภาค เสนาบดีกระทรวงคลัง ลงวันที่ 5 มีนาคม ร.ศ. 114.
- กจช., ร.5, ยธ. 3.1/4 หนังสือกรมหมื่นพิทยลาภพฤฒิธาดา เสนาบดีกระทรวงโยธาฯ
ถึงพระยาโสมสรสรรพการและขุนนวรณบรรณกิตย ลงวันที่ 26 กุมภาพันธ์ ร.ศ. 114.
- กจช., ร.5, ยธ. 3.1/4 หนังสือกรมหมื่นพิทยลาภพฤฒิธาดากราบบังคมทูลรัชกาลที่ 5
ลงวันที่ 15 สิงหาคม ร.ศ. 115.
- กจช., ร.5, ยธ. 5.1/46 รายงานกองจัดการ ครั้งที่ 8 กล่าวด้วยการเดินทางรถไฟหลวง
ในกรุงเทพฯ ร.ศ. 123.

กขช., ร.5, ยธ. 5.4/7. ร่างพระราชดำรัสตอบของรัชกาลที่ 5 เปิดทางรถไฟฝ่าย
ตะวันออกและทางรถไฟฝ่ายนครราชสีมาขั้ววงปากน้ำโพ-พิษณุโลก ลงวันที่ 24
มกราคม ร.ศ. 126.

กขช., ร.5, ยธ. 3.5/2 ตั๋วตราไปรษณีย์ ลงวันที่ 31 สิงหาคม ร.ศ. 118.

กขช., ร.5, ยธ. 3.5/2 หนังสือกรมหมื่นพิทยลาภพฤฒิธาดา เล่านาบดีกระทรวงโยธา
กราบบังคมทูลรัชกาลที่ 5 ลงวันที่ 31 ธันวาคม ร.ศ. 115.

กขช., ร.5, ยธ. 3.5/2 หนังสือกรมหมื่นมหิศรราชหฤทัย เล่านาบดีกระทรวงพระคลัง
กราบทูลกรมหมื่นสัสมตอมรพันธุ์ราชเลขานุการ มกราคม ร.ศ. 115.

กขช., ร.5, ยธ. 5.4/7 รายงานเล่านาบดีสภา วาระที่ 2 เรื่องสะพานรถไฟกับคลอง-
แล่นแลบ ลงวันที่ 23 พฤษภาคม ร.ศ. 126.

กขช., ร.5, ยธ. 5.4/7 หนังสือนายวันเตอร์ ไฮเต เจ้ากรมคลองกราบเรียนพระยา-
เทเวศวิ เล่านาบดีกระทรวงเกษตรราธิการ สำนวนที่ ร.5, 2/175, ลงวันที่ 29
เมษายน ร.ศ. 126.

กขช., ร.5, ยธ. 9/3 กรมหมื่นพิทยลาภพฤฒิธาดา เล่านาบดีกระทรวงโยธาฯ กราบทูล
กรมหมื่นนเรศร์วรฤทธิ์ เล่านาบดีกระทรวงนครบาล ลงวันที่ 22 พฤษภาคม ร.ศ. 114.

กขช., ร.5, ยธ. 9/3 จดหมายเรื่องที่ถูกตัดถนน.

กขช., ร.5, ค. 1/5 ลายพระหัตถ์พระเจ้านั่งยาเธอกรมหมื่นดำรงราชานุภาพ ลงวันที่
21 มิถุนายน ร.ศ. 111.

กขช., ร.5, ค. 1/5 หนังสือมิสเตอร์ แมกฟาร์แลนด์ กราบบังคมทูลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ลงวันที่ 13 กรกฎาคม ร.ศ. 111.

กขช., ร.5, ค. 1/22 หนังสือเจ้าพระยาภาสกรวงศ์กราบทูลพระเจ้านั่งยาเธอ กรมหมื่น
พิทยลาภพฤฒิธาดา ลงวันที่ 11 ตุลาคม ร.ศ. 111.

กขช., ร.5, ค. 1/31 หนังสือกราบบังคมทูลเจ้าพระยาภาสกรวงศ์ ลงวันที่ 31 มีนาคม
ร.ศ. 113.

กขช., ร.5, ค. 1/35 เจ้าพระยาภาสกรวงศ์ กราบทูลพระเจ้านั่งยาเธอกรมหมื่นสัสมต-
อมรพันธุ์ ลงวันที่ 21 มิถุนายน ร.ศ. 117.

กคช., ร.5, ค. 1/78 พระราชหัตถเลขาถึงเจ้าพระยาภาสกรวงศ์ ลงวันที่ 18 สิงหาคม
ร.ศ. 120.

กคช., ร.5, ค. 1/79 สัตการเรื่องเงินผลประโยชน์การพระอารามและการศึกษา
พระราชหัตถเลขา ลงวันที่ 25 สิงหาคม ร.ศ. 120.

กคช., ร.5, ค. 1/79 รายงานตรวจรับการเงินสำธารณประโยชน์ในกรมสังฆการีย์
กระทรวงธรรมการของหม่อมเจ้าคุ้ม ลงวันที่ 20 ธันวาคม ร.ศ. 120.

กคช., ร.5, ค. 1/81 เจ้าพระยาภาสกรวงศ์กราบบังคมทูลรัชกาลที่ 5 ลงวันที่ 18
เมษายน ร.ศ. 121 และพระราชกระแสตอบ.

กคช., ร.5, ค. 1/102 รายงานลับของพระยาวิสุทธรังษีเรื่องเสื่อมทรามของกระทรวง
ธรรมการ ลงวันที่ 18 สิงหาคม ร.ศ. 128.

กคช., ร.5, แพ้ม ค. 2/5.

กคช., ร.5, ค. 12/7 สัตการคำสอนและการศึกษาพระราชดำรัสสัตการประชุมพิเศษ
ลงวันที่ 26 กันยายน ร.ศ. 117.

กคช., ร.5, ค. 12/10 สัตการคำสอนและการศึกษา (ร.ศ. 110-118).

กคช., ร.5, ค. 12/10 สัตการคำสอนและการศึกษา พระราชหัตถเลขาถึงกรมหลวง-
ดำรงราชานุภาพ ลงวันที่ 17 มีนาคม ร.ศ. 117.

กคช., ร.5, ค. 15/1 (1-2) พระราชบัญญัติปกครองคณะสงฆ์ ร.ศ. 121.

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

หนังสือภาษาไทยและวารสาร

กฎหมายตราสามดวง. เล่ม 1-5. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ : องค์การคำคุณส์ภา, 2515.
กองบัญชาการทหารสูงสุด. ประวัติกองทัพไทยในรอบ 200 ปี พ.ศ. 2325 - 2525.

กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์กรมแผนที่ทหาร, 2525.

การต่างประเทศ, กระทรวง. ประวัติและระบบงานของกระทรวงการต่างประเทศ

จัดพิมพ์ขึ้นเพื่อเป็นที่ระลึกในโอกาสเฉลิมฉลองครบรอบ 100 ปีของกระทรวง

การต่างประเทศ 14 เมษายน 2518. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์สมพงษ์, 2518.

กิติมา ประติติลล. ทฤษฎีบริหารองค์การ. กรุงเทพฯ : ณะการพิมพ์, 2529.

ยคร ลู่พาณิชย์. ฐานันดรไพร. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์สมาคมนักข่าวแห่งประเทศไทย,
2519.

ควอริช เวลล์. การปกครองและการบริหารของไทยสมัยโบราณ. แปลโดย ภาณุฉนิ สัมเพียรติกุล
และยุพา ชุ่มจันทร์. กรุงเทพฯ : โครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์
สมาคมนักข่าวแห่งประเทศไทย, 2519.

คณะกรรมการจัดงานฉลองวันเถลิงถวัลย์ราชสมบัติ ครบ 100 ปี ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอม-
เกล้าเจ้าอยู่หัว. การปฏิรูปกฎหมายและการศาลในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุล-
จอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระปิยมหาราช. พระนคร : โรงพิมพ์สำนักนายกรัฐมนตรี,
2511.

คุณส์ภา, พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับพระจักรพรรดิพงษ์ (จาด). (พระนคร :
องค์การคำคุณส์ภา, 2504), เล่ม 2, หน้า 421.

"จดหมายเหตุวันวลิต, ประชุมพงศาวดารภาคที่ 79," ประชุมพงศาวดาร เล่ม 49.

พระนคร : องค์การคำคุณส์ภา, 2513 .

จอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ. พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา เล่ม 1-2.

พิมพ์ครั้งที่ 7. กรุงเทพฯ : คลังวิทยา, 2516.

ศักรกฤษณ์ นรนิติพัฒนาการ. สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาตำราจรรยาขนานภาพกับ
กระทรวงมหาดไทย. พระนคร : มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2506

ศักรปาณี ศรัศิวาสุทธิ. เรื่องของเจ้าพระยามหินทร. พระนคร : โรงพิมพ์ตรีธรรมสาร, 2499.

จุมพล หนมพานิช. "แนวคิดเกี่ยวกับสถาบันและกระบวนการทางการเมืองไทย," สถาบัน-
และกระบวนการทางการเมืองไทย. มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมมาธิราช, มปท. มปป.

จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ, พระราชดำรัสในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้า-
เจ้าอยู่หัว ทรงแถลงพระบรมราชาธิบายแก้ไขการปกครองแผ่นดิน. พระนคร :
โรงพิมพ์พระจันทร์, 2493.

_____ . พระราชหัตถเลขาในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีไปมากับ
สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรส. พิมพ์พระราชนิพนธ์ในงาน
บำเพ็ญพระราชกุศลสนองพระเดชพระคุณในวันตรงกับวันสวรรคตที่ 23 ตุลาคม
พ.ศ. 2472. พระนคร : โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒนามากร, 2472.

_____ . พระราชหัตถเลขาทรงมีถึงสมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรส.
พระนคร : โรงพิมพ์พิพรรฒนามากร, 2472.

_____ . พระราชนิพนธ์ทรงวิจารณ์เรื่องพระราชพงศาวดารกับเรื่องราชประเพณีการตั้ง
พระมหาอุปราช. พระนคร : โรงพิมพ์พระจันทร์, 2497.

_____ . พระราชหัตถเลขาในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เรื่องเสด็จ-
ประพาสแหลมมลายู เมื่อ ร.ศ. 108, 109, 117, 120 รวม 4 ครั้ง.
พระนคร : โรงพิมพ์ไท, 2468.

_____ . พระราชหัตถเลขารัชกาลที่ 5 พระราชทานพระยาวิสุทธสุริยศักดิ์ ฉบับลงวันที่ 3
กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2442. พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพท่านผู้หญิงเสงี่ยมพระเสด็จ-
สุเรนทราธิบดี พ.ศ. 2504. กรุงเทพฯ : ม.ป.ท., 2504.

ชัย เรื่องศิลป์. ประวัติคำศัพท์ไทย 2352-2453 ตอนที่ 1 ด้านสังคม. พระนคร : โรงพิมพ์
การคำสนา, 2517.

ชัยอนันต์ สุ่มทวนิช. การเมือง-การเปลี่ยนแปลงทางการเมืองไทย (พ.ศ. 1893-2475).
คณะรัฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2519.

ชัยอนันต์ สุ่มทาวนิช และชัตติยา วรรณสุต (รวบรวม). เอกสารการเมืองการปกครองไทย.

กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์ไทยวัฒนาพานิช, 2518.

ชาญวิทย์ เกษตรศิริ และคณะ. ล. 605 หนังสือเรียนสังคมศึกษา. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์-

ไทยวัฒนาพานิช, 2526.

เขาวนง ไตรรงค์. ความขัดแย้งจากรัฐธรรมนูญ พ.ศ. 2521 : แนวโน้มพัฒนาการสถาบัน.

ตำราขานภาพ, ส้มเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยา. ไทยรบพม่า. พระนคร :

สำนักพิมพ์บรรณาคาร, 2515.

..... . นิทานโบราณคดี. พระนคร : ม.ป.ท., 2500.

..... . พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 2. (พิมพ์แจกในงานฌาปนกิจ หม่อมแก้ว ทินกร และนายฤทธิ์สำแดง (เปลี่ยน ฐิตะรัต). ณ เมรุวัดสระเกศ 31 มกราคม พ.ศ. 2498), หน้า 136-138.

ตำราขานภาพ, ส้มเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยา กับพระยาราชเสนา. เทศาภิบาล.

พระนคร : โรงพิมพ์เจริญธรรม, 2495.

ตำราขานภาพ, ส้มเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาและนริศรานุวัตติวงศ์, ส้มเด็จพระ-

พระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรม. ลำนีส้มเด็จพระ เล่ม 12. พระนคร :

องค์การค้าของคุรุสภา, 2504 .

เตช บุนนาค. "กบฏผู้มีบุญภาคอีสาน ร.ศ. 121," สังคมศาสตร์ปริทัศน์. ปีที่ 5, ฉบับที่ 1, 2520.

..... . "การปกครองแบบเทศาภิบาลเป็นระบอบการปฏิวัติหรือวิวัฒนาการ," สังคม-
ศาสตร์ปริทัศน์. 4 (ธันวาคม - กุมภาพันธ์ 2509).

..... . "ขบถเงี้ยวเมืองแพร่," สังคมศาสตร์ปริทัศน์. ปีที่ 6 ฉบับที่ 2, 2511.

..... . "พระยาแขกเจ็ดหัวเมืองคบคิดขบถ ร.ศ. 121," ประวัติศาสตร์และวัฒนธรรม.
กรุงเทพฯ : โครงการตำราสังคมศาสตร์, 2514.

ทิพากรวงศ์, เจ้าพระยา. พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 1. พระนคร :

โรงพิมพ์คุรุสภา, 2503 .

ไถยน้อย, (นามแฝง). จอมพลเจ้าพระยาสุรศักดิ์มนตรี. กรุงเทพฯ : คลังวิทยา, 2500.

ธำรงค์ดี อายุวัฒนะ. ราชสกุลจักรีวงศ์ และราชสกุลสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชฉบับ-

สมบูรณ์ (ภาคจบ). พระนคร : รุ่งวัฒนา, 2515 .

บุตร ธิดา และครอบครัวเจ้าพระยาบรมราช, รวบรวม. สำเนาพระราชหัตถเลขาส่วนพระองค์-
พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวถึงเจ้าพระยาบรมราช (ปีน ลูยม) กับประวัติ-
เจ้าพระยาบรมราช. พระนคร : โรงพิมพ์บำรุงธรรม, 2482.

ปกเกล้า เจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ. พระราชนิพนธ์ค่าน้ำในพระราชดำรัสพระบาทสมเด็จพระ
จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงแถลงพระบรมราชาธิบายแก้ไขการปกครองแผ่นดิน.

ปราน สุวรรณมงคล. "ความขัดแย้งของกลุ่มในสังคมไทย." วารสารธรรมศาสตร์ ปีที่ 9,
4 (เมษายน - มิถุนายน 2523). : 85-98.

ประชุมพงศาวดารภาคที่ 80 (จดหมายเหตุฝรั่ง). (พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานพระราชทาน-

เพลิงศพ พลตรีสมัย อุทยานานนท์ ณ เมรุหน้าพลับพลาอิศริยาภรณ์ วัดเทพศิรินทราวาส วันที่ 12 มิถุนายน 2509), หน้า 81.

ประภาส จารุเสถียร, พลเอก. "คำปราศรัยของรัฐมนตรีว่าการกระทรวงมหาดไทย," ใน
ธรรมคามย์ โกวาทิ. ประวัตินครไทย (ส่วนกลาง) ภาค 1. พระนคร : โรงพิมพ์-
มหาดไทย, กรมราชทัณฑ์, 2506 .

ปิยนาด บุณนาค. "การวิเคราะห์โอกาสในการเลื่อนขั้นทางสังคมในสังคมไทยสมัยรัตนโกสินทร์-

ตอนต้น." รายงานผลการวิจัยทุนอุดหนุนการวิจัยงบประมาณแผ่นดิน. กรุงเทพฯ :

โรงพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2528.
..... บทบาททางการเมืองการปกครองของเสนาบดีตระกูลบุณนาค. พระนคร : โรงพิมพ์-

..... การวางรากฐานการคมนาคมในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว.
รายงานทุนวิจัยชาติวิเสสกรมการศึกษานานาชาติจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2518.

ปิยนาด บุณนาค และคณะ. คลองในกรุงเทพฯ : ความเป็นมา การเปลี่ยนแปลง และผลกระทบต่อ
กรุงเทพฯ ในรอบ 200 ปี (พ.ศ. 2325-2525). กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2525.

พรศักดิ์ ม่องแผ้ว. รัฐศาสตร์เชิงประจักษ์. กรุงเทพฯ : ธนวิทย์การพิมพ์, 2531.

พรรคดี ผ่องแผ้ว. รัฐคำสัตว์ พัฒนาการ และแนวทางการศึกษา. โรงพิมพ์ศรีอมรินทร์, 2523.

พรรณี ประเสริฐวงษ์และคณะ. การวิจัยองค์การและการบริหาร. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์คุรุสภา,
2515.

พนพิศมัย ดิศักดิ์, ม.จ.หญิง. สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาตาดำรงราชานุภาพ.
ธนบุรี : โรงพิมพ์รุ่งวัฒนา, 2515.

เพ็ญศรี ตึก. การต่างประเทศกับเอกราชและอำนาจอธิปไตย (ตั้งแต่รัชกาลที่ 4 ถึงสิ้นสมัย-
รัฐบาลจอมพล ป.พิบูลสงคราม). กรุงเทพฯ : เจ้าพระยาการพิมพ์, 2527.

เพ็ญศรี ตึก และปิยนภ บุนนาค. ประวัติศาสตร์ไทย 1. กรุงเทพฯ : อักษรเจริญทัศน์, 2524.

_____. ประวัติศาสตร์ไทย 2. กรุงเทพฯ : อักษรคำสัตว์ทัศน์, 2526.

มหาดไทย, กระทรวง. รายงานการประชุมเทศบาล ร.ศ. 114. พระนคร : โรงพิมพ์-
บำรุงนุกุลกิจ, ร.ศ. 114.

_____. "ลอบวิद्याข้าราชการมหาดไทย," เทศาภิบาล. ปีที่ 2, เล่มที่ 4.

(ตุลาคม - มีนาคม ร.ศ. 125).

รวมกฎหมายเกี่ยวกับที่ดิน. "ประกาศเปลี่ยนนามพระราชบัญญัติออกตรวจจองที่ดินชั่วคราว
เป็นพระราชบัญญัติออกโฉนดตราจอง และให้ใช้ในมณฑลพิษณุโลก," ลงวันที่ 31
มีนาคม พ.ศ. 2448.

รอง ค่ายมานนท์. ประวัติศาสตร์ไทยในระบอบรัฐธรรมนูญ. กรุงเทพฯ : ไทยวัฒนาพานิช,
2520.

ราชกิจจานุเบกษา เล่ม 1. ขึ้น 2 ค่ำ เดือนเส็ด ๗7 อ ฉดก 7 จ.ศ. 1236.

ราชกิจจานุเบกษา. 9(24 กันยายน ร.ศ. 111).

_____. 9(เมษายน ร.ศ. 111).

_____. 9(7 เมษายน พ.ศ. 2435).

_____. 25(2 ธันวาคม พ.ศ. 2451).

_____. "ประกาศจัดปับหน้าที่กระทรวงกลาโหม มหาดไทย," 11(23 ธันวาคม ร.ศ. 113).

- วไลเลขา ถาวรธนสาร. "การปกครองในสมัยอยุธยา," ใน คำบรรยายวิชาพื้นฐานวัฒนธรรมไทย. (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยรามคำแหง, 2521), หน้า 62.
- วุฒิชัย มูลศิลป์. การปฏิรูปการศึกษาในรัชกาลที่ 5. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์วัฒนาพานิช, 2516. หน้า 122.
- วุฒิชัย มูลศิลป์, และรุจยา อาภากร, ม.ร.ว. ส. 605 หนังสือเรียนสังคมศึกษา. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์วัฒนาพานิช, 2526.
- ลุ่มยศ นาวิการและมูลนิธิ รุจยาคม. องค์การ : ทฤษฎีและพฤติกรรม. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์พิทเธศ, 2520.
- ลำธารณสุย, กระทรวง. สมเด็จพระนเรศวรมหาราชานุภาพกับการลำธารณสุย. พระนคร : โรงพิมพ์ไทยเชมมเพื่องนคร, 2505.
- เสถียร ล้ายลักษณ์. "พระราชบัญญัติกระทรวงพระคลังมหาสมบัติ," ประชุมกฎหมายประจำศก. พระนคร : โรงพิมพ์เดลิเมล์, 2478.
- อคิน รพีพัฒน์, ม.ร.ว. สังคมไทยในสมัยต้นรัตนโกสินทร์ : พ.ศ. 2325-2416, แปลโดย ม.ร.ว.ประกายทอง ลีริสุย และ พรรณี สรุ้งบุญมี. (กรุงเทพฯ : มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, 2521).
- อุทัย หริรัฐโต. "เหตุใดสมเด็จพระนเรศวรมหาราชทรงปฏิรูปการปกครองแผ่นดิน," เทศาภิบาล. ปีที่ 63 เล่มที่ 10 (ตุลาคม 2511), หน้า 1208-2101.
- อรุณ รักรธรรม. ทฤษฎีองค์การสมัยใหม่ การบริหารองค์การ. กรุงเทพฯ : ไทยวัฒนาพานิช, 2525.
- อำมาตยาธิบดี, พระยามหา. เรื่องมหาดไทย. อนุสรณ์เนื่องในงานฉลองวันที่ระลึกสถาปนากระทรวงมหาดไทย ครบรอบ 60 ปีบริบูรณ์ 2435-2495. พระนคร : โรงพิมพ์พระจันทร์, 2459.

วิทยานิพนธ์

- ขวิญชัย เองมูลธนา. การปรับปรุงระบบข้าราชการพลเรือนในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว. วิทยานิพนธ์ รัฐศาสตร์มหาบัณฑิต. มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2513.
- ฉราภรณ์ ลีสถาปนวรรณ. "วิกฤตการณ์สยาม ร.ศ. 112," . วิทยานิพนธ์การศึกษามหาบัณฑิต มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร, 2509 .
- ช่มพูนท นาศิริภักษ์. "บทบาทของที่ปรึกษาชาวต่างประเทศในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว," วิทยานิพนธ์หลักสูตรปริญญาอักษรศาสตร์มหาบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2513.
- นพรัตน์ มุสส์ธรรม. "การปฏิรูปกฎหมายที่ดินในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว," วิทยานิพนธ์อักษรศาสตร์มหาบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2520.
- นิติ กลีโกศล. "การเก็บค่านาในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ พ.ศ. 2325-2482," วิทยานิพนธ์อักษรศาสตร์มหาบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2525.
- แน่นน้อย ดิตติรานนท์. "เสนาบดีกระทรวงธรรมการในระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์," วิทยานิพนธ์หลักสูตรปริญญาอักษรศาสตร์มหาบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, พ.ศ. 2518.
- บุญรอด แก้วกัญญา. "การเก็บส่วยในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น (พ.ศ. 2325-2411)." วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตร์มหาบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2518.
- ปิยนารถ บุณนาค. "แนวความคิดและบทบาททางการเมืองของสมเด็จพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ (ช่วง บุนนาค) ตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 2 ถึงสมัยรัชกาลที่ 5," วิทยานิพนธ์รัฐศาสตร์มหาบัณฑิต ภาควิชาการปกครอง บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2523.

- ปิยนาด บุนนาค. "บทบาทของเสนาบดีตระกูลบุนนาคในการปกครองประเทศสยามตั้งแต่รัชกาลที่ 1 ถึงต้นรัชกาลที่ 5 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์." วิทยานิพนธ์อักษรศาสตร์มหาบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2511.
- พวงเพชร สุรัตน์กุล. "เปรียบเทียบผลงานของเสนาบดีกระทรวงเกษตรธิการ พ.ศ. 2453-2475 (ค.ศ. 1892-1932)," วิทยานิพนธ์อักษรศาสตร์มหาบัณฑิต แผนกวิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2516.
- พัชรินทร์ เปี่ยมลุ่มบุญ. "การปฏิรูปกฎหมายของประเทศไทยตั้งแต่พ.ศ. 2411 จนถึง พ.ศ. 2478," วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตร์มหาบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2517.
- ภารดี มหาจันทร์. "การปฏิบัติการทหารในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว," วิทยานิพนธ์การศึกษามหาบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ, 2518.
- ภูธร ภูมะธน. "คำพิพากษา พ.ศ. 2476 พ.ศ. 2478 และ พ.ศ. 2481," วิทยานิพนธ์อักษรศาสตร์มหาบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2521, หน้า 4.
- มานพ ทาวรวัฒนสกุล. "ขุนนางกับความเปลี่ยนแปลงทางการเมืองและการปกครองในสมัยอยุธยา." วิทยานิพนธ์ระดับปริญญาอักษรศาสตร์มหาบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2530, หน้า 252-254
- ยุวดี ไกรพิบูลย์. "บทบาทของกระทรวงพระคลังมหาสมบัติกับการปฏิรูปประเทศ (พ.ศ. 2435-2475)," วิทยานิพนธ์ประกอบการศึกษาระดับปริญญาอักษรศาสตร์มหาบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2523.
- ละออทอง อัมรินทร์รัตน์. "การส่งนักเรียนไปศึกษาต่อต่างประเทศ ตั้งแต่พ.ศ. 2411-2475," วิทยานิพนธ์อักษรศาสตร์มหาบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2522.

- วันเพ็ญ สุจิตโต. "พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระจันทบุรีนฤนาถกับงานด้านการคลัง พ.ศ. 2450 - 2474," วิทยานิพนธ์อักษรศาสตร์มหาบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2526.
- สมใจ ไพบูลย์ธีรชาติ. "บทบาทของประเทศไทยในสงครามอินโดจีนและการสร้างทางรถไฟของประเทศไทยในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวและพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว," วิทยานิพนธ์อักษรศาสตร์มหาบัณฑิต แผนวิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2517.
- สุกัญญา บำรุงสุข. "อำนาจหน้าที่และบทบาทของสมเด็จพระกลาโหมในสมัยรัตนโกสินทร์," วิทยานิพนธ์อักษรศาสตร์มหาบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2525.
- สุภัทรา กมลาภรณ์. "อำนาจหน้าที่และบทบาทของโกษาธิบดีในสมัยรัตนโกสินทร์," วิทยานิพนธ์อักษรศาสตร์มหาบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2529.
- ลำวิตรี ทักษะสุด. "ความสัมพันธ์ระหว่างชุมชนชาวยุโรป ไทย จีน และตะวันตกในกรุงเทพฯ - พ.ศ. 2398 - 2453," วิทยานิพนธ์หลักสูตรปริญญาอักษรศาสตร์มหาบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2526.
- สุทธาดา เลขไวฑูรย์. "การใช้จ่ายเงินแผ่นดินในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (พ.ศ. 2435 - 2453)," วิทยานิพนธ์หลักสูตรปริญญาอักษรศาสตร์มหาบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2524.
- สุมาลี บำรุงสุข. "การรวบรวมรายได้แผ่นดินในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (พ.ศ. 2416-2453)," วิทยานิพนธ์อักษรศาสตร์มหาบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2525.
- อมรา ชันอาสา. "สภาพสังคมไทย : ศึกษาจากงานการราชทัณฑ์ระหว่าง พ.ศ. 2433 - 2476," วิทยานิพนธ์อักษรศาสตร์มหาบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร.

อรทิพย์ เทลลิรี. "การถือครองที่ดินในประเทศไทย (พ.ศ. 2444-2475) : ศึกษาเฉพาะกรณีมณฑลกรุงเทพฯ." วิทยานิพนธ์อักษรศาสตร์มหาบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2524.

อุทิศ สิงนิพนธ์สกุล. "เศรษฐกิจวัดในกรุงเทพมหานคร (พ.ศ. 2325-2453)." วิทยานิพนธ์อักษรศาสตร์มหาบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2525.

อัญชลี สู่สายัณห์. "ความเปลี่ยนแปลงของระบบไพร่และผลกระทบต่อสังคมไทยในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว." วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตร์มหาบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2529.

ภาษาอังกฤษ

Akin Rabibhadana. The Organization of Thai Society in the Early Bangkok Period : 1782 - 1783. Data Paper : Number 74 Cornell University, Itaca, New York, 1969, pp. 54, 77.

Allen, Louis A. Management and Organization. New York : McGraw-Hill Book Col, 1958.

Barnard, Chester I. The Function of the Executive. Mass : Harvard University Press, 1938.

Bentley, Arthur F. The Process of Government : A Study of Social Pressures. Introduction by H.T. Davis Bloomington, Inc., Principia Press (1908) 1949.

Bertalanffy, Ludwig Von. "General Systems Theory : A New Approach to the Unity of Science," Human Biology. Dec., 1951.

Cobb, Roger W., E. Elder, Charles. Participation in American Politics : The Dynamics of Agenda-Buiding. Boston : Allyn and Bacon, 1972.

- Coser, Lewis. Continuities in the Study of Social Conflict.
New York : The Free Press, 1967.
- Dahl, Robert A. Modern Political Analysis. New Delhi : Prentice-
Hall of Private Limited, 1975.
- Davies, James C. "Toward a Theory of Revolution." American
Sociological Review. XXVII (February, 1962), 5-19.
- Deutsch, Darl. Politics and Government : How People Decide Their
Fate. Boston : Houghton Mifflin Company, 1970.
- Deutsch, Morton. "Conflicts : Productive and Destructive."
Journal of Social Issues. (January, 1969).
- Easton, David. A Systems Analysis of Political Life. New York :
Wiley, 1965.
- _____. A Framework for political Analysis. Englewood Cliffs,
N.J. Prentice-Hall, 1965.
- _____. The Political System : An Inquiry Into the State of
Political Science. New York : Knopf, 1953.
- Fayol, H. General and Industrial Management. London : Pitman, 1949.
- Gurr, Ted Robert. Why Men Rebel. Princeton : Princeton University
Press, 1970.
- Hicks, Herbert G. The Management of Organizations. New York :
McGraw-Hill, 1972.
- James, S. Coleman. Community Conflict. New York : Free Press, 1957.
- Koonts, Harold and Cysil O'Donnel. Principles of Management.
New York : McGraw-Hill Book Co., 1968.
- Kriesbert, Louis. The Sociology of Social Conflict. Englewood Cliffs,
N.J. Prentics Hall, 1973.

- Lasswell, Harold D. Politics : Who get What, When, How. Maridian Books, Circa 1958.
- _____. Power and Personality. New York : Norton, 1936.
- Lasswell, Harold D., Kaplan, Abraham. Power and Society : A Framework for Political Inquiry. Yale Law School Studies. Vol. 2. New Haven : Yale University Press, 1963.
- Leeds, C.A. Political Studies. London : MacDonal & Evans, 1975.
- Mack, Reymond W., Pease, John. Sociology and Social-Life. New York : D. Von Nostrard Company, 1973.
- Maclver, Robert M. The Modern State. Oxford University Press (1926), 1955.
- Mayo, Elton. Human Problems of an Industrial Civilization. New York : MacMillan, 1943.
- Meksawan Arsa. The Role of the Provinmial Governor in Thailand. (Doctoral dissertation, Department of Government Indiana University, 1961), Reproduced by the Institute of Public Administration, Thammasat University.
- Ministry of of Finance, Department of Commerce and Statistic, Statistical Year Book of the Kingdom of Siam, 1917.
- Ministry of Finance, Report of the Financial advisor upon the Budget of the Kingdom of Siam for the year 121 (1902-1903).
- Momey, James A. Principles of Organizations. New York : Harper & Brothers, 1947.
- Morgenthau, Hans. Politics Among Nations. 4th edition. New York : Alfred A. Knopf, Inc., 1967.

- North, Robert. "Conflict : Political Aspects." in David L. Sills (ed.). International Encyclopedia of the Social Sciences. Vol. 3. New York : McMillan & the Free Press, 1968.
- Novman Henry. The Peoples and Politics of the Far East. London T. Fisher University in Adelphr Terrace Mcm. VII, 1907.
- Priffner, John M. and Frank P. Sherwood. Administrative Organization. Englewood Cliff, N.J. : Prentice Hall Inc., 1962.
- Ranney, Austin. Governing : Brief Introduction to Political Science. Illinois : The Dryden Press, 1975.
- Robbins, S.P. Managing Organizational Conflict. A Non-Traditional Approach. New Jersey : Prentice-Hall Inc., 1974.
- Roethlisberger, F.J., Dickson, William J. Management and the Worker. Mass : Harvard University Press, 1939.
- Schattschneider, E.E. The Semi-Sovereign People. New York : Holt, Rinehart & Winston, 1960.
- Schmidt, W.H., et al. Management of Conflict. Cal. : Xicom, Inc., 1974.
- Schroeter, Louis C. Organizational Plan. New York : AMA., 1970.
- Scott, William G. "Organization Theory : An Overview and an Appraisal." Journal of Academy of Management. (April, 1961) pp. 7-26.
- Siffin J. Wiloiam. OJM. : Antroduction. Bangkok : Institute of Public Administration, Thammasat University, 2505.
- Simon, H.A. Administrative Behavior. New York : MacMillan, 1957.
- Simmel, G. The Sociology of George Simmel. Trans. Kart H. Wolff. III : Free Press, 1950.

- Snyder, Richard C. et. al eds. Foreign Policy Decision-Making : An Approach to the Study of International Politics. New York : Free Press, 1962.
- Swingle, Paul G. The Management of Power. New York : Wiley, 1976.
- Taylor, F.W. "Scientific Management." in Grusky and Miller (eds.). The Sociology of Organizations : Basic Studies. New York : Free Press, 1970.
- Truman, David B. The Government Process : Political Interests and Public Opinion. New York : Knopf (1951) 1952.
- Weber, Max. The Theory of Social and Economic Organization. Translated By A.M. Henderson and Talcott Parsons. New York : Oxford University Press, 1947.
- Wertheim, W.F. Evolution and Revolution. Middlesex, Penguin Books, 1974.
- Aaron, Wildavsky. The Politics the Budgetary Process. Boston Little Brown and Compnay, 1964.
- Wyatt, David K,. Family Politics in 19th Century Thailand." Journal of South East Asian History. 9, 2(Sept., 1968).

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ภาคผนวก ก.

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ภาคผนวก ก.

โครงสร้างทางด้านการปกครอง

ในสมัยอยุธยา การจัดระเบียบบริหารราชการแผ่นดินเริ่มจากลุ่มกลางคือ กรุงศรีอยุธยาซึ่งเป็นราชธานี และบริเวณโดยรอบราชธานีที่เรียกว่า เขตมณฑลราชธานี ในระยะแรกเริ่มสถาปนากรุงศรีอยุธยาเป็นราชธานีนั้น อาณาจักรยังขยายตัวไม่มาก การบริหารงานยังไม่ลึกลับซับซ้อน จำนวนกรมกองคงยังมีไม่มากนัก กรมสำคัญมี 4 กรม ซึ่งรวมเรียกว่า จตุลัตมภ์ ได้แก่¹

1. กรมเวียง หรือ กรมเมือง มีหน้าที่ดูแลรักษาความสงบเรียบร้อยปราบปรามโจรผู้ร้ายในเมืองหลวง และเขตราชธานี

2. กรมวัง มีหน้าที่ดูแลความสงบเรียบร้อยในเขตพระราชวัง ดูแลข้าราชการฝ่ายหน้าและข้าราชการฝ่ายใน เป็นผู้จัดพระราชพิธีต่าง ๆ สำหรับพระมหากษัตริย์ ช่วยแบ่งเบาพระราชภาระของพระมหากษัตริย์ในการตัดสินคดีความ และได้รับอำนาจแต่งตั้งยกกระบัตรไปประจำตามเมืองต่าง ๆ เพื่อให้คอยดูแลการตัดสินคดีและความประพฤติของบรรดาเจ้าเมืองต่าง ๆ

3. กรมคลัง มีหน้าที่เก็บรักษาพระราชทรัพย์ของพระมหากษัตริย์ซึ่งได้มาจากการเก็บส่วยอากร ค่าธรรมเนียมต่าง ๆ รวมทั้งรายได้จากการค้าขายกับนานาชาติ

4. กรมนา มีหน้าที่ตรวจตราการทำไร่นาของประชาชน เก็บอากรค่านารวบรวมส่งให้กรมคลัง เก็บข้าวขึ้นใส่ฉางหลวงไว้ใช้ในทางราชการ ตลอดจนออกหนังสือแสดงกรรมสิทธิ์ในที่ดินให้แก่ประชาชนซึ่งมีข้อสังเกตคือ ในการออกโฉนดนั้น กรมนามีอำนาจเพียงออกโฉนดสำหรับที่นา ส่วนที่สวนและที่บ้านนั้น กรมคลังและกรมเมือง เป็นผู้ออกตามลำดับ

¹ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, "ลักษณะการปกครองประเทศสยามแต่โบราณ," ทรงแสดงปาฐกถาที่สามัคยาจารย์สมาคมในวันที่ 8 ตุลาคม พ.ศ. 2470 อ้างถึงใน ประวัติคำศัพท์และการเมือง หนังสืออ่านประกอบวิชาพื้นฐานอารยธรรมไทย. (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2518), หน้า 18-21.

นอกจากกรรมสำคัญดังกล่าวแล้ว คงจะมีกรรมย่อยลดหลั่นกันลงมาอีก แต่ไม่ปรากฏหลักฐานระบุอย่างแน่ชัดว่ามีกรรมใดบ้าง² ต่อมาจำนวนกรมเพิ่มมากขึ้น จนกระทั่งในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ ปรากฏกรรมย่อยต่าง ๆ จำนวนหลายสิบกรมซึ่งต่างแยกย้ายกันทำงานในยามสงบ แต่ในยามสงครามขุนนางของทุกกรมก็ต้องออกไปรบเหมือนกัน

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาตำราจรรยาขนานนาถทรงมีความเห็นว่า การจัดแบ่งงานการบริหารราชการแผ่นดินในระยะนั้น เป็นการแบ่งตามแบบทหาร กล่าวคือ ให้ผู้เป็นแม่ทัพมาบังคับบัญชากรมต่าง ๆ ในยามสงบ แต่ในยามสงคราม บรรดาเจ้ากรมก็ต้องกลับไปเป็นแม่ทัพส่วนข้าราชการในกรมก็กลายเป็นไพร่พลในกองทัพของเจ้ากรมของตน ดังจะเห็นได้จากคำว่า เสนาบดีซึ่งเป็นตำแหน่งผู้บังคับบัญชากรมสำคัญก็มีความหมายดั้งเดิมว่านายพล³ นักวิชาการในสมัยปัจจุบัน เช่น ดร.มรว.อภิน รัตพันธ์ ก็ได้แสดงความคิดเห็นทำนองเดียวกันว่า การจัดตั้งกรมกองมาจากการจัดการปกครองแบบทหาร เริ่มจากการจัดไพร่ออกเป็นหมวดหมู่ อยู๋ภายใต้มุนายซึ่งเป็นผู้บังคับบัญชามหาหมวดหมู่ที่ใหญ่ที่สุดคือ กรมซึ่งแบ่งออกเป็นหน่วยงานย่อยลงไป คือ กอง และหมู่ตามลำดับ⁴

ต่อมาในรัชกาลสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ (พ.ศ. 1991-2031) มีการเพิ่มเติมและเปลี่ยนแปลงการศักระเบียบบริหารราชการแผ่นดินจากเดิมเป็นอันมาก จนกระทั่งเรียกได้ว่าเป็นการปฏิรูปการปกครอง อาจกล่าวได้ว่าสาเหตุสำคัญของ การปฏิรูปการปกครองในครั้งนั้นมี 3 ประการ คือ

1. ความขัดแย้งระหว่างพระมหากษัตริย์อยุธยา กับเจ้าเมืองลูกหลวง กล่าวคือ เจ้าเมืองลูกหลวงสำคัญที่อยู่โดยรอบเมืองหลวง เช่น เจ้าเมืองสุพรรณบุรี เจ้าเมืองลพบุรี และเจ้าเมืองท่าคูจามซึ่ง เป็นเจ้าชั้นสูงมีกรมกำลังเข้ามายึดอำนาจ ณ กรุงศรีอยุธยาได้บ่อย

² วิไลเลขา ถาวรณสาร, "การปกครองในสมัยอยุธยา," ใน คำบรรยายวิชาพื้นฐานวัฒนธรรมไทย. (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยรามคำแหง, 2521), หน้า 62.

³ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ, กรมพระยาตำราจรรยาขนานนาถ, "ลักษณะการปกครองประเทศสยามแต่โบราณ," หน้า 13.

⁴ Akin Rabibhadana, *The Organization of Thai Society in the Early Bangkok Period : 1782-1783.* (Data Paper : Number 74 Cornell University Itaca, New YorkM 1969) pp. 54, 77.

ครั้ง จึงเกิดความจำเป็นที่จะต้องทำให้อยุธยาปลอดภัยจากการคุกคามของ เมืองลูกหลวงและ
สามารถคุมดินแดนโดยรอบกรุงศรีอยุธยาได้มั่นคงยิ่งขึ้น

2. สถานการณ์ในรัชกาลนี้เปลี่ยนแปลงไปจากเดิม กล่าวคือ ในตอนนี้อาณาจักร
อยุธยาขยายตัวออกไปอย่างกว้างขวาง ที่สำคัญคือสามารถผนวกอาณาจักรสุโขทัยเข้าเป็นส่วน
หนึ่งของอาณาจักรอยุธยาได้ ดังนั้น อยุธยาจึงจำเป็นต้องหาวิธีการควบคุมมิให้สุโขทัยก่อปัญหา
แยกตัวออกไป และอาจตกอยู่ใต้อิทธิพลของอาณาจักรล้านนาไทยซึ่งมีนโยบายขยายอำนาจลงมา
ทางใต้ได้

3. ช่วงก่อนรัชกาลสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ ไทยได้เข้าโจมตีอาณาจักรเขมร
หลายครั้ง แต่ทุกครั้งก็ได้กวาดต้อนเจ้า ขุนนางและพลเมืองชาวเขมรเข้ามาเป็นจำนวนมาก
ขุนนางเขมร โดยเฉพาะพวกพราหมณ์ได้นำเอา วัฒนธรรมเขมร เข้ามาเผยแพร่ ซึ่งสมเด็จพระ
บรมไตรโลกนาถก็ได้ทรงรับเอาวิธีการปกครองของ เขมร เข้ามาผสมผสานกับของไทยจัด
เป็นรูปแบบการปกครองใหม่ซึ่งสามารถช่วยแก้ปัญหาสองประการข้างต้นได้สำเร็จ

หลักสำคัญของการปฏิรูปการปกครองในรัชกาลนี้มี 2 ประการ คือ

1. การรวมอำนาจเข้าสู่ศูนย์กลาง (Centralization) ด้วยการยกเลิกฐานะ
เมืองลูกหลวง จัดเป็นเขตมณฑลราชธานีภายใต้การควบคุมโดยตรงของเมืองหลวงซึ่งเท่ากับ
เป็นการขยายอำนาจของ เมืองหลวงออกไปคุมดินแดนส่วนนอกให้มั่นคงยิ่งขึ้น นอกจากนี้มีการ
จัดหน่วยงานเพิ่มขึ้นอีกสองหน่วยงาน คือ กรมกลาโหม และกรมมหาดไทย เพื่อควบคุมพลเมือง
ซึ่งจัดแบ่งเป็นฝ่ายทหารและฝ่ายพลเรือนทั่วราชอาณาจักร นับว่าเป็นอีกวิธีการหนึ่งที่เอื้อต่อ
การรวมอำนาจเข้าสู่ศูนย์กลาง

2. การแบ่งแยกงานบริหารราชการแผ่นดินออกเป็นฝ่ายทหารและฝ่ายพลเรือนอย่าง
ชัดเจน โดยแต่ละฝ่ายต่างมีผู้ควบคุมบังคับบัญชาของตน ได้แก่ กรมกลาโหมคุมงานด้านทหาร
กรมมหาดไทยคุมงานด้านพลเรือน กรมกองอื่น ๆ ที่เป็นฝ่ายทหารและพลเรือนก็ขึ้นกับกรมกลาโหม
และกรมมหาดไทยตามลำดับ การแบ่งแยกงานบริหารราชการแผ่นดินดังกล่าว นอกจากช่วย
ในการจัดสรรงานให้เป็นไปตามประเภทและลักษณะของงานแล้ว ก็อาจกล่าวได้ว่า เป็นการ

แยกอำนาจของขุนนางออกเป็นสองฝ่ายให้ถ่วงดุลย์อำนาจซึ่งกันและกัน ทั้งนี้เพื่อป้องกันไม่ให้บรรดาขุนนางสามารถรวมกำลังจนเป็นอันตรายต่อราชบัลลังก์ได้⁵

รูปแบบและหน้าที่ของกรมสำคัญ

กรมสำคัญทั้ง 6 กรมซึ่งเป็นผลจากการปฏิรูปการปกครองของสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ มีรูปแบบและหน้าที่ดังต่อไปนี้

กรมมหาดไทย มีหน้าที่ควบคุมงานด้านพลเรือนหรือราชอาณาจักรโดยผ่านกรมทางด้านพลเรือนที่สำคัญ คือ จตุสดมภ์ และกรมย่อยอื่น ๆ หน้าที่สำคัญคือการควบคุมบัญชีไพร่พลฝ่ายพลเรือนที่ราชอาณาจักร นับว่าเป็นการขยายอำนาจของเมืองหลวงออกควบคุมดินแดนต่าง ๆ โดยรอบ นอกจากนี้ยังมีศาลมหาดไทยทำหน้าที่เป็นศาลอุทธรณ์ พิจารณาคดีอุทธรณ์ที่มาจากศาลของกรมอื่น ๆ ด้วย อย่างไรก็ตาม แม้ว่ากรมมหาดไทยจะทำหน้าที่ทางด้านพลเรือนแต่ในยามสงครามข้าราชการของกรมมหาดไทยก็ต้องเป็นทหาร เข้าสู่รบเช่นเดียวกับข้าราชการฝ่ายทหาร

ผู้บังคับบัญชากรมมหาดไทยมีตำแหน่ง เป็นลุ่มหนายก สัตว่า เป็นเอกอัครมหาเสนาบดี มีศักดิ์นา 10,000 ขุนนางผู้ดำรงตำแหน่งลุ่มหนายกจะได้รับยศและราชทินนามว่าเจ้าพระยา-สังกรศรีหรือครุฑซึ่งสามารถไต่ตราประจำกรมคือตราราชสีห์ซึ่งราชการของกรมมหาดไทยได้ ผู้ใดขัดขืนคำสั่งจะต้องได้รับโทษ⁶

กรมย่อยในสังกัดกรมมหาดไทยนอกจากจตุสดมภ์แล้ว ยังมีกรมอื่น ๆ ที่สำคัญ คือ กรมมหาดไทยฝ่ายเหนือและกรมมหาดไทยฝ่ายพะลัวซึ่งมีหน้าที่เกณฑ์คนในหัวเมืองชั้นในและชั้นนอกที่อยู่ในความรับผิดชอบของกรมมหาดไทย⁷ กรมมหาดไทยตำรวจและกรมมหาดไทย

⁵ Akin Rabibhadana, The Organization of Thai Society in the Early Bangkok Period ; 1782-1783, pp. 25.

⁶ "พระธรรมนูญ มาตรา 18," กฎหมายตราสามดวง เล่ม 1. (กรุงเทพฯ : องค์การค้ำของคุรุสภา ศึกษาวิจัยพัฒนาวิจัย, 2515), หน้า 173.

⁷ "พระโอบการตำแหน่งนาพลเรือน," กฎหมายตราสามดวง เล่ม 1, หน้า 225-226.

ตำรา วชิรบาลซึ่งเข้าใจว่ามีหน้าที่ระ เวณตรวจตราความสงบเรียบร้อย⁸

กรมกลา โหม มีหน้าที่รับผิดชอบงานฝ่ายทหารทั่วราชอาณาจักร ด้วยการควบคุม บัญชีไพร่พลที่สังกัดฝ่ายทหาร รวบรวมกำลังคนเพื่อฝึกหัดอาวุธ ตลอดจนเก็บรวบรวมอาวุธ ยุทธรณ์ที่ เลี้ยงอาหาร และสัตว์พาหนะไว้ใช้ในยามสงคราม นอกจากนี้ยังมีค่าของกรม- กลา โหม ซึ่งปรากฏชื่อต่อมาว่าค่าลาอาญา ทำหน้าที่ตัดสินคดีความของพลเมืองที่สังกัดกรม- กลา โหม ซึ่งในภายหลัง เมื่อกรมกลา โหมได้ปกครองหัวเมืองภาคใต้แล้ว ค่าลาอาญานี้ก็จะ เป็น ค่าจตุรธรรมาสำหรับหัวเมืองที่สังกัดกรมกลา โหม

ผู้บังคับบัญชากรมกลา โหมมีตำแหน่ง เป็นลุ่มหลา โหม ๙ ตำแหน่ง เป็นเอกอัครมหา เลื่อนาบดี มีศักดินา 10,000 ขุนนางผู้ดำรงตำแหน่งลุ่มหลา โหมจะได้รับยศและราชทินนามว่า เจ้าพระยา มหา เลื่อนาบดีวิริยภักดี สามารถใช้ตราประจำกรมคือตราพระคชสีห์ซึ่งราชการของกรมกลา โหม ได้ ผู้ใดขัดขืนคำสั่งจะต้องได้รับโทษ จะเห็นได้ว่าอำนาจหน้าที่ของ เลื่อนาบดีกรมกลา โหมเท่า เทียมกับ เลื่อนาบดีกรมมหาดไทย

กรมกลา โหมมีกรมในสังกัดที่สำคัญ 8 กรมอยู่ภายใต้การบังคับบัญชาของพระยาสีห- ราชเดโชหรือพระยาเดโช และพระยาสีหราชเดโชไชยกัณฑ์หรือพระยาทัณฑ์น้ำ ซึ่งเรียกรวม กันว่ากรมอาสาแปดเหล่า มีหน้าที่เป็นกรมทหารหน้าคือรักษาพระนครและพระราชอาณาเขต เมื่อศึกต้องออกไปรบ ในยามสงบต้องจุกษ์วงล้อมวางรายทาง เวลาที่พระมหากษัตริย์เสด็จออก นอกพระราชวัง นอกจากนี้พระยาเดโชและพระยาทัณฑ์น้ำยังมีอำนาจแต่งตั้งข้าราชการระดับ ยศพระ หลวง ขุน หมื่น ไปประจำด้านต่าง ๆ ตามชายแดนด้วย

กรมเมือง (กรมเวียงหรือกรมนครบาล) ยังคงมีหน้าที่หลักเหมือนกรมเวียงใน ระยะเวลาแรก คือมีหน้าที่ปราบปรามโจรผู้ร้าย รักษาความสงบ ดูแลเกี่ยวกับเพลิงไหม้ในเขตเมือง และ เขตมณฑลราชธานี⁹ ทั้งนี้เจ้าหน้าที่นครบาลทั้งในเมืองหลวงและหัวเมืองจะต้องจัดกอง

⁸ "พระไอยการตำแหน่งนาพลเรือน," กฎหมายตราสามดวง เล่ม 1, หน้า 226.

⁹ "พระไอยการลักษณะ โจร มาตรา 4," กฎหมายตราสามดวง เล่ม 3.

ตระเวนคอยตรวจตราทุกวัน ถ้าเจ้าหน้าที่นครบาลบกพร่องในหน้าที่ต้องได้รับโทษ นอกจากนี้
กรมเมืองยังมีหน้าที่เพิ่มเติมคือ เป็นผู้พิจารณาคดีความเฉพาะที่เป็นมหันตโทษ เช่น คดีกบฏ
หรือคดีฆ่าฟันกัน โดยมีเสนาบดีเป็นหัวหน้าผู้พิพากษา พร้อมกันนั้นกรมเมืองมีอำนาจเรียกช่วยเหลือ
จากหัวเมืองตามที่กำหนดไว้เพื่อใช้จ่ายในการโยธา¹⁰

ผู้บังคับบัญชากรมเมืองได้รับพระราชทานยศและราชทินนามว่า พระยายมราชอินทรา-
ริบดี หรือ พระยายมราช มีศักดินา 10,000 ตราประจำตำแหน่งคือตราพระยายมราชซึ่งสิ่ง

กรมสำคัญที่สังกัดกรมเมือง คือกรมตระเวนขวา และกรมตระเวนซ้าย ซึ่งทำหน้าที่
คอยลาดตระเวนดูแลความเรียบร้อยในเขตเมืองหลวงและเขตมณฑลราชธานี

กรมวัง ยังคงมีหน้าที่หลักเหมือนเดิม แต่ได้รับมอบอำนาจให้เก็บส่วยจากหัวเมือง
ตามที่กำหนดไว้ด้วย

ผู้บังคับบัญชากรมวังได้รับพระราชทานยศและราชทินนามว่า เจ้าพระยาธรรมาริบดี
ถือศักดินา 10,000

กรมวังมีกรมย่อยอยู่ในสังกัดหลายกรม เช่น กรมมณฑลเชียร กรมสังฆการี กรมจางวาง-
ขวา กรมจางวางซ้าย กรมพระสนมขวา กรมพระสนมซ้าย กรมภูษามาลา แต่กรมที่มีความ
สำคัญและเจ้ากรมได้รับศักดินา 10,000 เทียบเท่าเสนาบดี คือ กรมธรรมการซึ่งพระยาพระ-
เสด็จสุเรนทราธิบดี เป็นเจ้ากรม มีหน้าที่ดูแลความประพฤติของพระสงฆ์ทั่วราชอาณาจักร
รวมทั้งพิจารณาคดีความซึ่งพระสงฆ์เป็นคู่ความ โดยเจ้ากรมเป็นหัวหน้าผู้พิจารณาตราเล่ม-
ธรรมจักรเป็นตราประจำกรม

กรมพระคลัง (กรมคลัง) บางส่วนมีหน้าที่หลักเหมือนเดิม พร้อมกันนั้นก็ยังมีหน้าที่เพิ่ม
เติมขึ้นอีกมาก เมื่อการค้าขายกับต่างประเทศขยายตัวออกอย่างกว้างขวาง คือนอกจากต้อง
ควบคุมเรื่องการค้าของหลวงกับต่างประเทศแล้ว ยังต้องเป็นผู้ติดต่อรับรองทูตผู้แทนจาก

¹⁰ "พระไอยการตำแหน่งนาพลเรือน," กฎหมายตราสามดวง เล่ม 1, หน้า 230.

ต่างประเทศด้วยโดยผ่านทางกรมท่า ต่อมาภายหลังเมื่อมีการกำหนดสินค้าต้องห้ามที่จะขาย ออกนอกประเทศและผูกขาดการซื้อสินค้าจากต่างประเทศ กรมพระคลังก็ต้องรับผิดชอบในเรื่องนี้ โดยผ่านพระคลังสินค้า ซึ่งยังมีหน้าที่รับส่วยจากไพร่พลด้วย นอกจากนี้กรมพระคลังยังทำหน้าที่ ตัดสินคดีความเกี่ยวกับพระราชทรัพย์ของหลวง การยกยอกฎอากร การลักลอบนำเอาสินค้า ต้องห้ามไปขาย การวิวาทระหว่างพ่อค้าต่างชาติกับคนไทย และระหว่างพ่อค้าต่างชาติด้วยกันเอง ทั้งนี้โดยผ่านตราการศาลพระคลัง¹¹

ผู้บังคับบัญชากรมพระคลัง ได้รับพระราชทานยศและราชทินนามว่า เจ้าพระยาธรรมราชาธิบดีอามาตยานุชิต พิพิทวารวงษ์ พงษ์ภักตยาริเบศร์วงศ์รัตนราชโกษาธิบดีอภัยพิริยปรากรมภาหุ ซึ่งมักเรียกกันโดยทั่วไปว่า เจ้าพระยาโกษาธิบดี หรือ เจ้าพระยาพระคลัง ถือศักดินา 10,000 ตราประจำตำแหน่งคือตราบัวแก้ว

กรมย่อยในสังกัดกรมพระคลังที่สำคัญคือ กรมท่า และกรมพระคลังสินค้า โดยเฉพาะกรมพระคลังสินค้านั้น เป็นกรมที่มีรายได้สูงและมีอิทธิพลมากตามอำนาจหน้าที่ของกรมนี้ เจ้ากรมคือ พระยาศรีพิพัฒน์รัตนโกษา มีศักดินา 3,000 เป็นข้าราชการผู้มีอำนาจรองถัดมาจากเสนาบดีกรมพระคลัง

กรมท่า มีหน้าที่ตรวจตราและส่งเสริมการทำนาของพลเมือง นอกจากนี้ยังรับผิดชอบในด้านการเก็บอากรค่านา สัตว์ชั่วคราวขึ้นฉางหลวง ออกโฉนดที่นา และตัดสินคดีพิพาทเกี่ยวกับที่นา ผลิตผลในนาตลอดจนโคกระบือ

ผู้ที่ดำรงตำแหน่งเสนาบดีกรมท่า ได้รับพระราชทานยศและราชทินนามว่าพระยาพลเทพราชเสนา มีศักดินา 10,000 มีตราประจำตำแหน่งถึง 9 ดวง เพื่อใช้ในวาระต่าง ๆ กัน เช่น ตราพระพิรุณชัชวาล ไข่มณีไปทาทารวิตน้ำเข้านา หรือขุดบึงไยน้ำ ตราเทวดานั่งบุษบก ไข่มณีสำหรับเก็บอากรค่านา และตราพิทยาธรถือดอกจกงกลณี ไข่มณีแต่งตั้งข้าราชการประจำกรม ในหัวเมืองต่าง ๆ ไข่มณีให้นาให้แก่บุคคลผู้ได้รับพระราชทานนาจากพระมหากษัตริย์¹² และ

¹¹ "พระธรรมนูญ มาตรา 21," กฎหมายตราสามดวง เล่ม 1, หน้า 178.

¹² ดูรายละเอียดใน "พระธรรมนูญ มาตรา 24," กฎหมายตราสามดวง เล่ม 1, หน้า 231-232.

ใช้เรียกคู่ความที่วิวาทกันด้วยเรื่องนามาทำการพิจารณาคดี เป็นต้น

กรมย่อยที่ขึ้นกับกรมหน้าที่สำคัญ คือ กรมฉาง มีหลวงพิพิทลาลีเป็นเจ้ากรม โดยถือ คักดินา 1,400 เป็นตำแหน่งซึ่งมีความสำคัญรองลงมาจากเสนาบดีกรมหน้า

นอกจากกรมใหญ่ทั้ง 6 กรมดังกล่าวแล้ว ยังมีกรมย่อยอีกหลายสิบกรมซึ่งในรัชกาล ส้มเด็จพระบรมไตรโลกนาถยังแบ่ง เป็นกรมฝ่ายพลเรือน และฝ่ายทหารอยู่ได้ แต่ต่อมากรม ย่อยเหล่านี้หลายกรมโดยเฉพาะกรมที่มีเจ้านายเป็นเจ้าทรงกรม มักบริหารงานเป็นอิสระจาก กรมใหญ่ และถือว่ากรมของตนขึ้นกับพระมหากษัตริย์โดยตรง กรมย่อยดังกล่าวที่สำคัญได้แก่ กรมสุรัสวดีซึ่งมีหน้าที่รวบรวมและ เก็บรักษาบัญชีไพร่หรือเลิกทั่วไปทั้งฝ่ายทหารและพลเรือนที่ สังกัดมูลนายซึ่งเป็นเจ้าและขุนนางสืบต่อจากกรมมหาตไทยและกรมกลาโหม กรมสรรพากร ในมีหน้าที่เก็บอากรส่วน กรมสรรพากรนอกมีหน้าที่เก็บอากรขนอน กรมช้างหรือกรมคชบาล มีหน้าที่ล่าสัตว์และฝึกหัดช้างศึกไว้ในยามสงคราม เป็นกรมใหญ่ที่มีความสำคัญมากในสมัยอยุธยา มีข้าราชการการสังกัดเป็นจำนวนมาก แบ่งเป็นกรมพระคชบาลขวาอยู่ในความควบคุมของ พระเพทราชา และกรมคชบาลซ้ายอยู่ในความควบคุมของพระสุรินทรราชา ถือคักดินา 5,000 ส่วนใหญ่ผู้บังคับบัญชากรมช้างมักได้แก่ผู้มีเชื้อสายเจ้านาย นอกจากนี้ได้แก่กรมล้อมพระราชวัง มีหน้าที่รักษาความปลอดภัยในเขตพระราชวังชั้นนอก กรมลูกขุน มีหน้าที่เกี่ยวกับการตัดสินคดี ความในสมัยอยุธยา นับว่ามีความสำคัญมาก เพราะเจ้ากรมซึ่งเป็นพราหมณ์ในตำแหน่งพระ- มหาราชครุ มีคักดินาล่วงถึง 10,000 เทียบเท่าเสนาบดีและกรมทหารอาสา ข้าราชการใน กรมนี้เป็นชาวต่างชาติที่เข้ามาอยู่ในเมืองไทย กรมที่พระมหากษัตริย์ทรงรับเอาชาวต่างชาติ มาเป็นทหารอาสา ชี้ให้เห็นว่าไทยยังขาดแคลนกำลังคนอยู่อีกมาก ผู้เป็นเจ้ากรมทหารอาสา ส่วนใหญ่มักเป็นคนเชื้อชาตินั้น ๆ กรมทหารอาสาที่สำคัญคือ กรมทหารอาสาอมญ กรมอาสาจาม กรมอาสาญุ่นและกรมฝรั่งแม่ปืน

ข้อที่น่าสนใจเกิดคือ กรมย่อยเหล่านี้ซึ่งถูกแบ่ง เป็นกรมฝ่ายพลเรือนและฝ่ายทหารนั้น ชาติแบ่งตามลักษณะของงานอย่างเคร่งครัด ดังจะเห็นได้ว่าบางกรมมีลักษณะงานเป็นแบบ ทหารกลับถูกจัดไว้ในฝ่ายพลเรือน เช่น กรมสุรัสวดี กรมช้าง กรมล้อมพระราชวัง บางกรม ที่มีลักษณะงานเป็นแบบพลเรือนกลับถูกจัดไว้เป็นฝ่ายทหาร เช่น กรมช้างสิบหมู่ กรมแตง เป็นต้น การจัดสรร เช่นนี้มีจุดมุ่งหมายที่จะถ่วงกำลังให้สมดุลกันระหว่างฝ่ายทหารและพลเรือนด้วย¹³

¹³ วิไลเลขา ถาวรธนะสาร, "การปกครองในสมัยอยุธยา," หน้า 88.

ตำแหน่งบริหารงานของกรมต่าง ๆ

โดยทั่วไปผู้บังคับบัญชาสูงสุดของแต่ละกรมมีตำแหน่งเป็นเจ้ากรม ซึ่งจะมีความสำคัญไม่เท่ากัน ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับฐานะของกรมนั้น ๆ โดยจะเห็นได้อย่างชัดเจนจากศักดินาซึ่งเป็นเครื่องหมายกำหนดฐานะความสูงศักดิ์ของเจ้ากรม ด้วยเหตุนี้เจ้ากรมของกรมสำคัญทั้ง 6 กรม คือ กรมมหาดไทย กรมกลาโหม การเวียง กรมวัง กรมคลัง และกรมนา ซึ่งมีศักดินา 10,000 อันเป็นศักดินาชั้นสูงสุดสำหรับขุนนางในสมัยอยุธยา จึงมีฐานะสูงเท่ากรมอื่น ๆ โดยเฉพาะ เจ้ากรมของกรมมหาดไทย และกรมกลาโหมซึ่งมีตำแหน่งเป็นเอกอัครมหาเสนาบดีด้วย ส่วนเจ้ากรมของกรมย่อยอื่น ๆ มีศักดินาลดหลั่นลงมา เช่น 5,000, 3,000 และ 1,600 เป็นต้น

ตำแหน่งรองลงมาจากเจ้ากรม คือ ผู้ช่วยเจ้ากรมซึ่งเรียกว่าปลัดกรม แต่สำหรับกรมใหญ่ทั้งหก เรียกว่า ปลัดทูลฉลอง ตำแหน่งลำดับต่อมาคือ สุ่มหาญชี่ หรือ นายทะเปียน มีหน้าที่รวบรวมรายชื่อข้าราชการในกรมกอง รวมทั้งไพร่พลที่ขึ้นสังกัดกรมกองนั้น ๆ ตำแหน่งสำคัญอีกตำแหน่งหนึ่งคือ เลขาธิการกรม หรือที่เรียกว่า เล่มียนตรา มีหน้าที่เขียนและประทับตราเอกสารต่าง ๆ ของกรม

ข้อสังเกตเกี่ยวกับเรื่องนี้มี 2 ประการคือ

ประการแรก ข้าราชการที่ปฏิบัติหน้าที่ประจำตำแหน่งต่าง ๆ ในแต่ละกรมจะได้รับยศและราชทินนามซึ่งตั้งไว้เฉพาะสำหรับตำแหน่งในกรมนั้น ๆ ถ้าได้รับพระราชมานให้เลื่อนตำแหน่ง หรือ ย้ายกรมกอง ยศและราชทินนามก็จะเปลี่ยนตามไปด้วย บางครั้งยศจ่าอาจไม่เปลี่ยนแปลงแต่ราชทินนามเปลี่ยนแปลง เช่น เจ้าพระยาโกษาธิบดี เป็นยศและราชทินนามสำหรับเสนาบดีหรือเจ้ากรมของกรมคลัง ถ้าได้เลื่อนขึ้นเป็นสมุหนายกหรือเจ้ากรมของกรมมหาดไทย ก็คงยังคงยศเดิมแต่เปลี่ยนราชทินนามเป็น เจ้าพระยาจักรี เป็นต้น

ประการที่สอง ผู้ดำรงตำแหน่งเจ้ากรมมักจะเป็นขุนนาง มีเจ้าเป็นเจ้ากรมน้อยมาก พวกขุนนางส่วนใหญ่ก็เป็นบุตรหลายของขุนนางผู้ใหญ่ในกรมนั้น ๆ มาก่อน เมื่อถูกนำมาถวายตัวโดยบิดาหรือญาติผู้ใหญ่ของตนแล้ว ก็มักจะได้รับการศึกษาปฏิบัติราชการกับบิดาหรือญาติผู้ใหญ่ใน

กรรมนั้นก่อน แล้วจึงได้เลื่อนตำแหน่ง ยศและราชทินนามสูงขึ้นตามความดีความชอบของตน¹⁴

รายได้ของกรมต่าง ๆ ในช่วงสมัยนั้นยังไม่มี การจัดสรรงบประมาณให้แก่กรมต่าง ๆ รายได้จึงมาจากการปฏิบัติหน้าที่การงานของแต่ละกรม เช่น รายได้จาก การเก็บภาษีอากร หรือค่าธรรมเนียมต่าง ๆ ดังนั้นกรมที่ทำหน้าที่ซึ่งเปิดโอกาสให้มีรายได้มาก ก็จะได้เปรียบ กรมที่ไม่มีหน้าที่เกี่ยวข้องการหารายได้โดยตรง ดังกรณีของกรมวัง รายได้ส่วนใหญ่มาจากการ เก็บค่าธรรมเนียมศาล ไม่มีโอกาสหารายได้จากงานในหน้าที่เฉพาะของตน ตรงกันข้ามกับ กรมคลังซึ่งมีรายได้มหาศาล เพราะปฏิบัติหน้าที่เกี่ยวกับการจัดเก็บภาษีอากร การติดต่อและ การค้ากับต่างประเทศ รวมทั้งการตัดสินคดีความที่เกี่ยวข้องกันด้วย ดังนั้นโอกาสที่กรมคลัง และข้าราชการในกรมนี้จะแสวงหารายได้ย่อมมีมากกว่ากรมอื่น ๆ

รายได้ของกรมต่าง ๆ นั้น ส่วนหนึ่งต้องนำส่งพระคลังหลวง เพื่อเป็นรายได้สำหรับ พระมหากษัตริย์ อีกส่วนหนึ่งพระมหากษัตริย์พระราชทานให้แบ่งแจกจ่ายกันในหมู่ข้าราชการ ของกรมนั้น ๆ โดยอยู่ในความควบคุมของ เจ้ากรม ซึ่งยังเป็นผู้มีอำนาจหน้าที่ในการจัดสรรว่า ข้าราชการในกรมของตนคนใดตำแหน่งใดควรจะได้รับรายได้ประเภทใดบ้างอีกด้วย ดังนั้น เจ้ากรมจึงมีอำนาจและอิทธิพลอย่างมากในการแสวงหาผลประโยชน์ โดยเฉพาะกรมที่มีผลปร ผลประโยชน์โดยตรงหลายทาง เช่น กรมคลัง นอกจากนี้ ต่อมาภายหลังเมื่อพระคลังหลวงมี งานเพิ่มขึ้นจนไม่สามารถควบคุมการควบคุมเงินรายได้ที่ส่งมาจากกรมต่าง ๆ ได้อย่างทั่วถึง กรมต่าง ๆ ก็มักเบียดบังเงินที่จะต้องส่งเข้าพระคลังหลวงเป็นเงินของตนกันมาก รายได้ ส่วนใหญ่ของพระมหากษัตริย์จะมาจากการค้าสำเภาหลวงมากกว่าที่จะได้จากกรมต่าง ๆ¹⁵

¹⁴ ลักษณะ เช่นนี้ยังคงปรากฏต่อมาในสมัยรัตนโกสินทร์ ดังจะเห็นได้จากกรณีของ ส้มเตี๊ยะ เจ้าพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ ฎรายละเอียดใน ปิยนาค บุนนาค, "แนวความคิดและ บทบาททางการ เมืองของส้มเตี๊ยะ เจ้าพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ (ช่วง บุนนาค) ตั้งแต่สมัย รัชกาลที่ 2 ถึงสมัยรัชกาลที่ 5," วิทยานิพนธ์รัฐศาสตร์มหาบัณฑิต ภาควิชาการปกครอง บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2523.

¹⁵ วิไลเลขา ถาวรธนะสาร, "การปกครองในสมัยอยุธยา," หน้า 88.

โครงสร้างทางด้านกรปกครองซึ่งได้รับการวางรากฐานในรัชกาลของสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถได้ใช้สืบต่อมาจนถึงก่อนสมัยการปฏิรูปในช่วงรัชกาลที่ 5 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ อย่างไรก็ตาม ในระหว่างนั้นได้มีการเปลี่ยนแปลงการบริหารงานของกรมในรายละเอียดบางประการซึ่งส่งผลกระทบต่อกรปกครองหัวเมือง กล่าวคือ ในสมัยอยุธยาตอนปลายซึ่งสมเด็จพระนเรศวรมหาราชทรงสถาปนาพระที่นั่งสุทไธสวรรย์ปราสาทที่กรุงศรีอยุธยา (พ.ศ. 2231-2246) ได้มีการจัดแบ่งงานของกรมสำคัญ คือ กรมมหาดไทย และกรมกลาโหมใหม่โดยยกเลิกการสักระเบียบบริหารราชการที่แบ่งหน้าที่ออกเป็น 2 ฝ่ายคือ ฝ่ายพลเรือนและฝ่ายทหารซึ่งเท่ากับยกเลิกการบริหารราชการซึ่งมีพื้นฐานอยู่ที่การสักระเบียบตามหน้าที่ (Functional Basis) แล้วจัดระเบียบบริหารราชการใหม่โดยตั้งอยู่บนพื้นฐานของการแบ่งเขตความรับผิดชอบตามดินแดน (Territorial Basis)¹⁶ กล่าวคือ ให้กรมมหาดไทยดูแลรับผิดชอบกิจการทั้งปวงทั้งทางด้านพลเรือนและทหารในหัวเมืองภาคเหนือ ให้กรมกลาโหมดูแลรับผิดชอบกิจการทั้งปวงทั้งด้านทหารและพลเรือนในหัวเมืองภาคใต้¹⁷ ต่อมาประมาณ พ.ศ. 2286 เสนาบดีกรมคลังก็ได้รับมอบหมายให้ปกครองหัวเมืองชายทะเลภาคตะวันออกด้วย¹⁸

การที่ต้องมีการจัดระเบียบบริหารราชการใหม่ดังกล่าวนี้ สันนิษฐานว่าอาจมาจากสาเหตุหลายประการ¹⁹ ประเด็นแรกอาจเนื่องมาจากการกบฏของหัวเมืองต่าง ๆ ได้แก่กบฏเมืองนครนายก กบฏเมืองนครราชสีมาและกบฏเมืองนครศรีธรรมราช ซึ่งเกิดขึ้นในเวลาไล่เลี่ยกันภายหลังการขึ้นครองราชย์ของสมเด็จพระเพทราชาไม่นาน สมเด็จพระเพทราชาจึงทรงต้องการจะควบคุมหัวเมืองให้ได้มั่นคงขึ้น

¹⁶ วิไลเลขา ถาวรธนะสาร, "การปกครองในสมัยอยุธยา", หน้า 89.

¹⁷ สมเด็จพระนเรศวรมหาราชทรงสถาปนาพระที่นั่งสุทไธสวรรย์ปราสาท, "ลักษณะการปกครองประเทศสยามแต่โบราณ," หน้า 22.

¹⁸ "พระธรรมนูญ มาตรา 21," กฎหมายตราล้ามดวง เล่ม 1, หน้า 177.

¹⁹ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, "ลักษณะการปกครอง...", หน้า 22.

อีกประเด็นหนึ่ง อาจ เป็น เพราะ ส้ม เต็ม พระ เพชร อาทรวง เห็น ว่า การ ทำงาน ของ ส้ม หมาย ก และ ส้ม หมาย โหม แต่ เดิม นั้น มี ลักษณะ การ ส่ง งาน ก้าว กาย สับ ส่น กัน มาก จึง ต้อง แบ่ง การ ทำงาน ของ ทั้ง สอง กรม นี้ออก เป็น คน ละ เขต ตาม ดิน แดน หรือ ประเด็น ลี้ ดัก ท้าย อาจ เป็น เพราะ ทรง ต้อง การ ถ่วง ดุลย์ อำนาจ ระหว่าง ส้ม หมาย โหม และ ส้ม หมาย ก มิ ให้ ส้ม หมาย โหม คุ่ม เรื่อง การ ทหาร ไว้ แต่ ผู้ เดียว ซึ่ง จะ ทำ ให้ มี อำนาจ มาก เกิน ไป ดัง กรณี พระ ยาก ลา โหม ลือ รียง ค้ ส้ม หมาย โหม ผู้ ละ ส้ม อำนาจ เพิ่ม มาก ขึ้น เรื่อย ๆ จน สามารถ ก้าว ด้ พระ มหา กษัตริย์ แห่ง รา ชั วง ค้ เดิม แล้ว ล้ ถา ปมา ขึ้น เป็น พระ มหา กษัตริย์ คือ พระ เจ้า ปรา ล่า ททอง แห่ง รา ชั วง ค้ ใหม่ ล้ บ ต่อ มา ดัง นั้น จึง อาจ ทรง ต้อง การ ให้ มี การ คาน อำนาจ ระหว่าง เอก อัคร มหา เล่นา บดี ทั้ง สอง

อย่างไร ก็ ดี ต่อ มา ใน รัชกาล ของ ส้ม เต็ม พระ เจ้า บรม โกศ ส้ม หมาย โหม ไม่ เป็น ที่ โปรด-ปราณ ของ พระ มหา กษัตริย์ จึง ถูก ลด อำนาจ หน้า ที่ ลง เหลือ เพียง อำนาจ หน้า ที่ ใน ส่วน กลาง เท่านั้น ส่วน หัว เมือง ฝ่าย ไต ซึ่ง ขึ้น อยู่ กับ ส้ม หมาย โหม มา แต่ เดิม ถูก ธิ ไป อยู่ ใน ความ ดู แล ของ เล่นา บดี กรม-คสัง ผู้ สับ ส่น การ ขึ้น ครอง รา ชั ย และ เป็น ที่ โปรด ปราณ ของ ส้ม เต็ม พระ เจ้า บรม โกศ จน กระทั่ง ใน สมัย รัชกาล ที่ 1 แห่ง กรุง รัตน โกสิร ธิ พระ มหา กษัตริย์ ได้ โปรด ให้ หัว เมือง ฝ่าย ไต มา ขึ้น กับ กรม หมาย โหม ตาม เดิม ทั้งนี้ เพราะ ส้ม หมาย โหม คน แรก ของ สมัย นี้ คือ เจ้า พระ ยาม หา เล่นา (ปลี) กระ ทำ ความ ดี ความ ช่บ ต่อ พระ องค์ ัว มาก นอกจาก นี้ ยัง คง โปรด ให้ กรม คสัง ปก รอง หัว เมือง ช่าย ทะ เลฝั่ง ตะ วัน ออก ตาม เดิม รวมทั้ง หัว เมือง บาง เมือง ที่ โปรด ให้ แบ่ง มา จาก กรม มหา ธิ ไทย และ กรม หมาย โหม ด้วย²⁰

จะ เห็น ได้ ว่า ส้ม หมาย ก ส้ม หมาย โหม และ เล่นา บดี กรม คสัง ต้อง รับ ฝิ ช่บ ธิ การ ทั้ง ปวง ใน หัว เมือง เขต ที่ ตน รับ ฝิ ช่บ เช่น การ ดู แล รักษา ความ สงบ ลุข ให้ แก่ พล เมือง ปรา บ ปรา ม โจร ผู้ ร้าย ควบคุม การ เก็บ ภา ชี อกร และ ล้วย ดู แล การ ขึ้น ทะ เบียน ไพร่ พล และ การ เกณฑ์ แรง งาน ไพร่ ใน ยาม เกิด คี กสัง คราม เล่นา บดี จะ ต้อง เป็น แม่ ทั พ เกณฑ์ ก้า สง ไพร่ พล ออก ต่ อ ล้ บ ธิ กัน ฝิ น ที่ ใน ความ รับ ฝิ ช่บ ของ ตน นอกจาก นี้ เล่นา บดี ทั้ง สาม ยัง มี หน้า ที่ ต้อง ดู แล การ แต่ง ด้ เจ้า หน้า ที่ กรม-การ เมือง ต่าง ๆ ใน เขต ความ รับ ฝิ ช่บ รวมทั้ง ใน เรื่อง การ ค้า ช่าย และ การ ตัด ลิน คดี ความ โดย เฉพาะ ความ อู รรณ ที่ ส่ง มา จาก หัว เมือง ใน สัง กัด ของ ตน ด้วย เหตุ นี้ จึง ล้ รุ บ ได้ ว่า เล่นา บดี ทั้ง

²⁰ ส้ม เต็ม กรม พระ ยา ต้า รง รา ชั นุ ภาพ, "ลักษณะ การ ปก รอง ประ เทศ ล้ ยาม แต่ โบราณ,"

สามต้องทำงานของเสนาบดีหลาย ๆ ตำแหน่งในเวลาเดียวกัน คือเป็นทั้งเสนาบดีมหาดไทย กลาโหม คลัง พาณิชย์ การต่างประเทศ และยุติธรรม ซึ่งในเวลาที่บ้านเมืองยังเป็นแบบเดิมอยู่ รูปแบบและโครงสร้างทางการปกครองดังกล่าวก็ยังคงเป็นไปได้ แต่เมื่อบ้านเมืองก้าวเข้าสู่สังคมยุคใหม่ในพุทธศตวรรษที่ 24-25 (คริสต์ศตวรรษที่ 19) จึงเกิดความจำเป็นต้องมีการปรับปรุงรูปแบบโครงสร้างทางการปกครองให้เหมาะสมกับกาลสมัยอันนำไปสู่การปฏิรูปบ้านเมืองครั้งใหญ่ในสมัยรัชกาลที่ 5

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ภาคผนวก ข.

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ภาคผนวก ข

พระบรมวงศานุวงศ์

พระบรมวงศานุวงศ์ คือ พระญาติวงศ์ของพระมหากษัตริย์ มีความสัมพันธ์ใกล้ชิดกับพระมหากษัตริย์ทางสายพระโลหิต มีตำแหน่งลดหลั่นกันลงมาตามพระยศ ซึ่งแบ่งเป็นพระสกุลยศกับพระอิสริยยศ พระสกุลยศเป็นตำแหน่งที่เจ้านายทรงได้รับตั้งแต่ประสูติ มี 3 ชั้นที่ใช้ราชาศัพท์ คือ เจ้าฟ้า พระองค์เจ้า และหม่อมเจ้า ลงมาตามลำดับส่วนพระอิสริยยศนั้น เป็นตำแหน่งที่เจ้านายจะได้รับเมื่อปฏิบัติราชการมีความชอบโดยจะได้รับพระราชทานตำแหน่งให้เป็นเจ้าทรงกรม ซึ่งในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นจะปรากฏพระอิสริยยศตั้งแต่กรมพระยา กรมสมเด็จพระกรมพระ กรมหลวง กรมขุน และกรมหมื่นลงมาตามลำดับ

จุดมุ่งหมายในการแต่งตั้งเจ้าทรงกรม อาจแบ่งได้เป็น 3 ประการ¹ คือ

ประการแรก เป็นการมอบหมายคนกลุ่มหนึ่งให้เจ้าปกครองดูแลภายในราชอาณาจักร เพราะเมื่อพระมหากษัตริย์โปรดเกล้าฯ เลื่อนพระอิสริยยศเจ้าพระองค์ใดให้เป็นเจ้าทรงกรมแล้วก็มักพระราชทานผู้คนที่ได้แก่ไพร่และข้าราชการให้ด้วย ไพร่ดังกล่าวจะกลายเป็นไพร่ล้มของเจ้าทรงกรมพระองค์นั้น ส่วนข้าราชการในกรมนั้นก็สำคัญได้แก่ เจ้ากรม ปลัดกรม และสมุหบัญชี ตำแหน่งเจ้ากรมจะสอดคล้องกับลำดับพระอิสริยยศของเจ้าทรงกรมของตน เช่น ถ้าเจ้า เป็นกรมหลวง เจ้ากรมก็จะเป็นหลวง เช่นเดียวกัน

ประการที่สอง เพื่อเป็นการร่ำรางวัลซึ่งฐานะของเจ้า ทั้งนี้เพราะการแต่งตั้งให้ทรงกรมนั้นถือว่าเป็นการให้ตำแหน่ง เกียรติยศและความมั่งคั่งแก่เจ้าพระองค์นั้น ด้วยเหตุที่บรรทัดฐานสำคัญที่แสดงฐานะของบุคคลในสังคมไทยอยู่ที่การมีอำนาจ ซึ่งส่วนใหญ่ขึ้นอยู่กับการควบคุมจำนวนไพร่ อันแสดงถึงความมั่งคั่งและอำนาจของผู้เป็นเจ้าของ

¹ ม.ร.ว.อดิน รพีพัฒน์, สังคมไทยในสมัยรัตนโกสินทร์ : พ.ศ. 2325-2416

แปลโดย ม.ร.ว.ประกายทอง สิริสุ่ย และ พรรณี สรุงบุญมี. (กรุงเทพฯ : มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์ และมนุษยศาสตร์, 2521), หน้า 118-119.

ประการที่สาม เพื่อให้สามารถเกณฑ์กำลังคนในกรมของเจ้าได้อย่างรวดเร็วในยามสงคราม โดยเฉพาะกรมพระราชวังบวรพระมหาอุปราช ซึ่งมักต้องเคลื่อนไปในการสงครามบ่อยครั้ง ในฐานะผู้บังคับบัญชากองทัพ การได้รับพระราชทานให้ทรงกรมก็จะทำให้พระองค์สามารถเกณฑ์ไพร่พลได้อย่างรวดเร็วทันการ ปรากฏว่าพระมหาอุปราชเป็นผู้มีไพร่พลมากที่สุดในราชอาณาจักร นอกจากนี้พระองค์ยังเป็นผู้แต่งตั้งข้าราชการของพระองค์เอง โดยมีการสัดแบ่งออกเป็นหมู่ ๆ ทำนองเดียวกับข้าราชการในพระมหากษัตริย์²

ข้อที่น่าสังเกต คือ กรมของเจ้ามิได้ทำหน้าที่บริหารราชการโดยตรง เป็นกรมที่ควบคุมกำลังคนเพียงอย่างเดียว โดยที่กรมของเจ้าตั้งอยู่ได้นานเท่าพระชนมายุของเจ้าพระองค์นั้น หรือนานเท่าที่พระมหากษัตริย์ยังไม่ทรงพระบรมราชโองการให้เปลี่ยนแปลง ถ้าเจ้าสิ้นพระชนม์หรือถูกถอด กรมก็จะถูกยุบโอนไพร่พลเป็นของหลวง หรือแล้วแต่พระบรมราชโองการจะโอนพระราชทานแก่ผู้ใด ด้วยลักษณะนี้จึงอาจเรียกกรมของเจ้าได้ว่ากรมชั่วคราว³ ซึ่งส่วนมากจะควบคุมไพร่พล ยกเว้นกรมพระราชวังบวรสถานมงคลที่มีไพร่พลด้วย ส่วนกรมที่ทำหน้าที่บริหารราชการและควบคุมไพร่พลเรียกว่ากรมประจำซึ่งจะได้กล่าวต่อไปในเรื่องขุนนางอย่างไรก็ดี กรมทั้งสองประเภทนี้มีโครงสร้างทั่วไปเหมือนกัน คือ แต่ละกรมจะประกอบด้วยขุนนางอย่างน้อย 3 ตำแหน่ง ได้แก่ เจ้ากรม ปลัดกรม และสมุหบัญชี เจ้ากรมเป็นหัวหน้าของกรมนั้น ๆ ปลัดกรมคือผู้ช่วยของเจ้ากรม ส่วนสมุหบัญชีเป็นผู้เก็บรักษาบัญชีคนขึ้นสังกัดต่อกรม ขุนนางทั้งสามนี้จะช่วยกันรับผิดชอบในการควบคุมดูแลควบคุมไพร่ในสังกัด กรมมีทั้งขนาดใหญ่และขนาดเล็กซึ่งยังแบ่งออกเป็นกองและหมวดหมู่ตามลำดับ โดยที่อาจเริ่มจากการควบคุมคนหมู่ย่อย ๆ ประมาณ 10 คน มีหัวหน้าควบคุมซึ่งคงเรียกตำแหน่งว่าหัวสิบ หมู่ย่อยหลาย ๆ หมู่ รวมกันเป็นหมวด เป็นกองอยู่ใต้บังคับบัญชาของนายหมวด นายกองได้แก่พวกนายร้อย ปลัด ร้อย ขุน หมื่น พัน ซึ่งมีศักดิ์นาระหว่าง 100 ถึงต่ำกว่า 400⁴ เรียกว่ามูลนายระดับล่าง

²ดูรายละเอียดใน เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 1. (พระนคร : โรงพิมพ์คุรุสภา 2503), หน้า 25-26.

³อัญชลี ลุ่ลาวัลย์, "ความเปลี่ยนแปลงของระบบไพร่และผลกระทบต่อสังคมไทยในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว," หน้า 86.

⁴ชัย เรื่องศิลป์, ประวัติคำศัพท์ไทยสมัย พ.ศ. 2325-2453 ตำนานสังคม. พิมพ์ครั้งที่ 2. (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์เรื่องศิลป์, 2519), หน้า 201.

พวกนี้ก็จะขึ้นสังกัดต่อมูลนายระดับสูงตำแหน่งต่าง ๆ ที่ขึ้นต่อเจ้ากรม ปลัดกรม และลุ่มหัวปัฐอีกต่อหนึ่ง

ถึงแม้ว่า เจ้านายที่เข้ารับราชการจะมีโอกาสได้เพิ่มพูนพระอิสริยยศอำนาจและศักดิ์ตามความสำคัญของตำแหน่ง หน้าที่ และพระบรมราชโองการ โดยเฉพาะการได้รับแต่งตั้งให้เป็นเจ้าทรงกรมก็ตาม แต่ก็มีเจ้าบางพระองค์ที่ไม่ทรงรับราชการ ในกรณีเช่นนี้สิทธิและผลประโยชน์ต่าง ๆ ในฐานะ เจ้าที่มีมาแต่ประสูติก็จะคงอยู่ต่อไปจนตลอดพระชนม์ชีพ นอกเสียจากว่าพระมหากษัตริย์จะโปรดเกล้าฯ ให้มีการเปลี่ยนแปลงเป็นอย่างอื่น

สิทธิและผลประโยชน์ของ เจ้าที่มีมาแต่ประสูติตามที่ระบุไว้ในกฎหมาย คือ การยกเว้น ถูกเรียกเกณฑ์แรงงานและการเสียดาษที่นา การสามารถเข้าเฝ้าพระมหากษัตริย์ได้ เมื่อกระทำความผิดก็จะถูกพิจารณาตัดสินแต่เฉพาะในศาลกรมวังเท่านั้น และจะถูกนำไปขายเป็นทาสไม่ได้

อย่างไรก็ดี ฐานะทางสังคมของพระบรมวงศานุวงศ์ตั้งอยู่บนความไม่แน่นอน เนื่องจากฐานะจะสูงส่งอยู่ที่แต่เฉพาะ เมื่อพระมหากษัตริย์พระองค์นั้นครองราชย์อยู่เท่านั้น เมื่อสิ้นรัชกาลลงอำนาจมักจะหมดไปซึ่งก็จะส่งผลกระทบต่อพระบรมวงศานุวงศ์ของพระองค์ด้วย ยิ่งถ้ามีการล้มล้างพระราชวงศ์เก่าและเปลี่ยนพระราชวงศ์ใหม่ พระบรมวงศานุวงศ์ของพระมหากษัตริย์องค์ก่อนก็มักจะถูกประหารชีวิตหรือถูกลดชั้นทางสังคมให้ต่ำลง ดังจะเห็นได้จากเหตุการณ์ในสมัยอยุธยาช่วงที่มีการ เปลี่ยนพระมหากษัตริย์หรือพระราชวงศ์หลายครั้ง⁵ แม้เมื่อจะมีการสถาปนา

⁵ เช่นการขึ้นครองราชย์ของสมเด็จพระไชยราชาธิราช พ.ศ. 2077 สมเด็จพระเจ้าปราสาททอง พ.ศ. 2173 สมเด็จพระนารายณ์ พ.ศ. 2199 สมเด็จพระเพทราชา พ.ศ. 2231 และสมเด็จพระเจ้าบรมโกศ พ.ศ. 2276 เป็นต้น. ดู พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับต่าง ๆ เช่น พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับพระจักรพรรดิพงศ์ (เจาด) พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับหอสมุดแห่งชาติ, พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับพระราชหัตถเลขา, พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับหลวงประเสริฐอักษรนิติ และ การเมืองไทยสมัยอยุธยา (พ.ศ. 1893 - พ.ศ. 2310) ใน เทียนศรี ตึก และ ปิยนาค บุณนาค, สุ. 391 ประวัติศาสตร์ไทย 1. (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์อักษรเจริญทัศน์, 2521), หน้า 32-52.

พระราชวงศ์จักรีและตั้งกรุงรัตนโกสินทร์เป็นราชอาณาจักร พระบรมวงศานุวงศ์ในสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีก็ถูกประหารชีวิตเป็นส่วนใหญ่ ที่ยังเหลือก็มักถูกถอดลงเป็นคนสามัญ⁶ นอกจากนี้ฐานะความเป็นเจ้าก็ถูกลดลงมาทุกชั้นคนและจะหมดสิ้นไปเมื่อถึงช่วงคนที่ห้า⁷ ยิ่งกว่านั้นนอกจากพระมหากษัตริย์ พระมหาอุปราช พระราชโอรส และพระราชธิดาอันประสูติจากพระมเหสีแล้ว ก็มิใช่ว่าพระบรมวงศานุวงศ์จะมีฐานะทางสังคมสูงกว่าขุนนางเสมอไป ทั้งนี้เพราะระดับศักดินามีได้กำหนดให้พระบรมวงศานุวงศ์ต้องมีฐานะทางสังคมสูงกว่าขุนนาง ถึงแม้ว่าเจ้าจะทรงมีศักดินาส่งมาตั้งแต่แรกประสูติ แต่ศักดินานั้นอาจเพิ่มขึ้นหรือลดลงได้ตามความชอบและความผิดต่อแผ่นดิน เมื่อทรงเจริญวัยขึ้น ดังนั้นการที่จะมีฐานะทางสังคมสูงหรือต่ำย่อมขึ้นอยู่กับหน้าที่ความรับผิดชอบที่มีต่องานราชการ เป็นสำคัญ

ในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น เจ้านายที่ดำรงตำแหน่งสูงส่งรองลงมาจากพระมหากษัตริย์ คือ กรมพระราชวังบวรสถานมงคล พระมหาอุปราชวังหน้า ถัดลงมาคือตำแหน่งเจ้าทรงกรมอื่น ๆ บางครั้งพระมหากษัตริย์ทรงมอบหมายให้เจ้าทรงกรมทรงรับผิดชอบงานเฉพาะอย่างเป็นครั้งคราว เช่น การเป็นแม่ทัพช่วยในการสงคราม ซึ่งจะได้เห็นได้ชัดในสมัยรัชกาลที่ 1 ในสมัยรัชกาลที่ 2 ได้มีการตั้งตำแหน่งขึ้นใหม่สำหรับเจ้านายอีกสองตำแหน่ง เพื่อช่วยในด้านการปกครอง คือ ตำแหน่งผู้สำเร็จราชการต่างพระเนตรพระกรรณ มีหน้าที่ดูแลราชการแผ่นดินแทนพระมหากษัตริย์และตำแหน่งผู้กำกับราชการกรมสำคัญ⁸ มีหน้าที่ให้คำปรึกษาหารือราชการที่เป็นประโยชน์ต่อบ้านเมืองแก่พระมหากษัตริย์ เสนาบดีอันได้แก่สมุหนายกและสมุหกลาโหม กับเสนาบดี

⁶ ดู รำรงค์ดี อายุวัฒนะ, ราชสกุลจักรีวงศ์ และราชสกุลสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช ฉบับสมบูรณ์ (ภาคจบ). (พระนคร : รุ่งวัฒนา, 2515), หน้า 328-334.

⁷ ความเป็นเจ้า 5 ชั้น คือ เจ้าฟ้า พระองค์เจ้า หม่อมเจ้า หม่อมราชวงศ์ และหม่อมหลวง ลงมาตามลำดับ.

⁸ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 2. (พิมพ์แจกในงานฌาปนกิจ หม่อมแก้ว ทินกร และนายฤทธิ์-ล้ำแดง (เปลี่ยน ฐิตะรัต) ณ เมรุวัดสระเกศ 31 มกราคม พ.ศ. 2498), หน้า 136-138.

จตุลตมภ์ ด้วยลักษณะนี้การแต่งตั้งตำแหน่งผู้กำกับราชการกรมสำคัญจึงย่อมส่งผลในการถ่วงดุลย์อำนาจทางการเมืองระหว่างเจ้ากับขุนนาง อันมีผลต่อเนื่องถึงความมั่นคงของสถาบันพระมหากษัตริย์ซึ่งอยู่เหนือกลุ่มคนทั้งสองพวกนี้ด้วย

การมอบหมายงานให้เจ้าทำเป็นครั้งคราว รวมถึงการตั้งตำแหน่งเจ้าทรงกรม ตำแหน่งผู้กำกับราชการและตำแหน่งผู้สำเร็จราชการต่างพระเนตรพระกรรณดังกล่าว เท่ากับเป็นการให้โอกาสเจ้าได้มีพระอิสริยยศสูงขึ้นเป็นเจ้าทรงกรม หรือได้เลื่อนกรมสูงขึ้น มีศักดิ์เพิ่มขึ้น อันเป็นผลต่อการเลื่อนขั้นทางสังคมของเจ้าในทางสูงขึ้น นั่นคือการมีอำนาจควบคุมไพร่พล เป็นจำนวนมากขึ้นด้วย ทั้งนี้เพราะการประเมินฐานะทางสังคมในสมัยนั้นขึ้นอยู่กับศักดิ์นาซึ่ง เป็นเครื่องชี้บอกอำนาจในการควบคุมไพร่พลอันเป็นฐานอำนาจที่มีความสำคัญมากในขณะนั้น ศักดินาของเจ้าจะพิจารณาได้จากตารางต่อไปนี้

ตารางที่ 1

ตารางแสดงศักดินาของเจ้าตามลำดับพระสกุลยศและการทรงกรม

เจ้า	ไม่ได้ทรงกรม	ทรงกรม
	มีศักดินา	มีศักดินา
เจ้าฟ้า (พระเชษฐา พระอนุชา)	20,000	50,000
เจ้าฟ้า (พระราชโอรส)	15,000	40,000
พระมหาอุปราช	-	100,000
พระองค์เจ้า (พระเชษฐา พระอนุชา)	7,000	15,000
พระองค์เจ้า (พระราชโอรส)	6,000	15,000
พระองค์เจ้า (พระราชนัดดา)	4,000	11,000
หม่อมเจ้า	1,500	-

ที่มา : พระอัยการตำแหน่งนาพลเรือน, ประมวลกฎหมายรัชกาลที่ 1 เล่ม 1, หน้า 219-220.

จะ เห็นได้ว่าพระมหาอุปราชวังหน้ามีศักดินาส่งสุด คือ 100,000 ซึ่งแสดงว่าทรง
ได้ควบคุมไพร่พลเป็นจำนวนมาก ส่วนเจ้าองค์อื่นนั้นศักดินามากน้อยตามระดับฐานะการ เป็น
เจ้าจากสูงไปหาต่ำโดยขึ้นอยู่กับความสัมพันธ์ทางสายพระ โโลหิตกับพระมหา กษัตริย์เป็นสำคัญ
เจ้าได้รับศักดินาดังแต่ประสูติและจะได้ศักดินามากขึ้นเมื่อเข้ารับราชการและ เป็นเจ้าทรงกรม
กับทั้งยังได้รับพระราชทานเบี้ยหวัดรายปีด้วย

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ภาคผนวก ค.

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

รูปแบบและกระบวนการของความขัดแย้งในลี้ภัยอยุธยา

คู่ขัดแย้ง	สาเหตุ/วัตถุประสงค์	พฤติกรรม	การยุติ/ผล	ผลกระทบ
พระมหากษัตริย์/เจ้า	<ul style="list-style-type: none"> - พระยาราชดำรงค์ฯ ต้องการแบ่งชิงราชสมบัติจากพระรังกษัตริย์ - พระยาราชดำรงค์ฯ เห็นว่าพระมหากษัตริย์มีพระชนมายุน้อยตนเองเป็นเชื้อพระวงศ์ทางลี้ภัยพระรามาริบัติที่ 2 พระราชบิดาของพระรังกษัตริย์ - ตนเองมีฐานกำลังลี้ภัยล้นเพราะครองเมืองพิษณุโลกซึ่งเป็นเมืองใหญ่ทางภาคเหนืออยู่แล้ว 	<p>พระยาราชดำรงค์ฯ ก่อกบฏเข้ายึดพระราชวัง มีพฤติกรรมเป็นการก่อกบฏต่อพระรังกษัตริย์ ซึ่งเป็นพระมหากษัตริย์ขณะนั้น</p>	<p>พระยาราชดำรงค์ฯ ยึดพระราชวังได้ จับพระรังกษัตริย์สำเร็จโทษแล้วสถาปนาตนเองขึ้นเป็นพระมหากษัตริย์ พระนามว่า ลี้ภัยสมเด็จพระยาราชราช</p>	<ul style="list-style-type: none"> - ในรัชกาลลี้ภัยสมเด็จพระยาราชราช มีการยกเลิกการส่งเจ้าพระราชวงศ์ไปปกครองเมืองลูกหลวงในเขตหัวเมืองรอบนอกทั้งหมด เพราะลี้ภัยสมเด็จพระยาราชฯ ทรงเกรงว่าจะมีเจ้าเมืองลูกหลวงหัวเมืองก่อกบฏติดกรรมแบบเดียวกับพระองค์ - ในขณะที่เดียวกันให้ขุนนางปกครองเมืองต่าง ๆ ที่ราชอาณาจักรส่งผลให้ขุนนางหัวเมืองและขุนนางเมืองหลวงมีความสัมพันธ์เชื่อมโยงกันอย่างเคร่งครัด - การบริหารราชการทั่วราชอาณาจักรรวมเป็นอันหนึ่งอันเดียวกับภายใต้ระบบบริหารราชการส่วนกลางซึ่งรวมศูนย์อยู่ที่เมืองหลวง

ศูนย์วิทยพัชรากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

คู่ขัดแย้ง	สาเหตุ/วัตถุประสงค์	พฤติกรรม	การปฏิบัติ/ผล	ผลกระทบ
สมเด็จพระเจ้าฟ้าไชย # พระนารายณ์ พระศรีสุธรรมราชา	ฝ่ายพระนารายณ์ต้องการแย่งราชสมบัติ จากสมเด็จพระเจ้าฟ้าไชย	พระนารายณ์ + พระศรีสุธรรมราชาก่อ การกบฏต่อสมเด็จพระเจ้าฟ้าไชยโดยลอบจับ ผู้คนเมื่อพร้อมแล้วก็ยกกำลังคนเข้าบุก พระราชวัง	เจ้าฟ้าไชยถูกสำเร็จโทษ พระศรีสุธรรม ราชาได้ขึ้นครองราชย์แทน	
สมเด็จพระศรีสุธรรมราชา # พระนารายณ์	- พระนารายณ์ต้องการแย่งราชสมบัติ จากสมเด็จพระศรีสุธรรมราชา - พระนารายณ์ไม่พอพระทัยที่สมเด็จพระ ศรีสุธรรมราชาพยายามกระทำการ "ฉกฉวย" ต่อพระขนิษฐาของพระองค์	- พระนารายณ์กระทำการกบฏต่อสมเด็จพระ ศรีสุธรรมราชาพระมหากษัตริย์ - มีการต่อสู้กันในวงกว้าง สมเด็จพระ ศรีสุธรรมราชามีทหารอาสาญี่ปุ่นเข้ามาช่วย ไว้ปีหนึ่งกลับเป็นอาวูร ฝ่ายพระนารายณ์ มีกองทหารประจำพระองค์ อาวูรสำคัญ คือปืนใหญ่ ไข่กองทัพและช้างทรง - พระนารายณ์ยิงปืนใหญ่เข้าไปในพระ มหาราชวัง	ฝ่ายพระนารายณ์ได้รับชัยชนะ สมเด็จพระ ศรีสุธรรมราชาถูกสำเร็จโทษ	เป็นสงครามกลางเมืองชิงอำนาจ ที่โหดร้ายมาก ทำให้พลเมืองภายใน พระนครได้รับความเดือดร้อนจาก ภัยสงคราม
สมเด็จพระเจ้าอู่ทอง # กรมหมื่น จิตสุนทร + กรมหมื่นสุนทรเทพ + กรมหมื่นเสด็จทิ่	- เพื่อการแย่งชิงอำนาจทาง การเมืองของทั้งสองฝ่ายตั้งแต่สมเด็จพระ เจ้าอู่ทองยังไม่ได้เป็นพระ มหากษัตริย์	- กรมหมื่นทั้งสามลอบลอบผู้คนที่กำลังอาวูร เพื่อก่อการกบฏ แต่ถูกฝ่ายพระมหา กษัตริย์ปราบปรามได้เสียก่อน	- กรมหมื่นทั้งสามถูกจับปลงพระชนม์ - สมเด็จพระเจ้าอู่ทองหมดศัตวรรษทาง การเมืองที่เป็นฝ่ายตรงข้ามมาตั้งแต่ ยังไม่ได้ครองราชย์	

คู่ยึดแย้ง	ลำ เหนือ / วัตถุประสงค์	พฤติกรรม	การยุติ / ผล	ผลกระทบ
พระมหากษัตริย์ # ขุนนาง	พระยอดฟ้า # ขุนวรวงคำธำราช - ขุนวรวงคำต้องการแบ่งชิงราชสมบัติจากพระยอดฟ้า	ขุนวรวงคำก้าวจากการเป็น "คนโปรด" ของเจ้าแม่ศรีสุตาจันทร์ พระมารดาของพระยอดฟ้าและได้สำเร็จราชการขณะนั้นขึ้นสู่การคุมอำนาจในราชสำนัก ก้าวสู่ขุนนางสำคัญที่แสดงการต่อต้านอย่างเปิดเผย และก้าวสู่พระมหากษัตริย์ท้ายที่สุด	- พระยอดฟ้าถูกปลงพระชนม์	- มีการรวมตัวของกลุ่มขุนนางเมืองหลวงและขุนนางหัวเมืองเหนือเพื่อต่อต้านและชิงอำนาจจากขุนวรวงคำ
ขุนวรวงคำ # ขุนนางเมืองหลวง + ขุนนางหัวเมืองที่สำคัญ ได้แก่ ขุนพิเรนทรเทพ ขุนอินทรเทพ พระยาพิชัย พระยาสุวรรคโลก หมื่นราชเล่ห์หา (ในราชสำนัก) หมื่นราชเล่ห์หา (นอกราชการ) และหลวงศรียศ	- กลุ่มขุนนางต้องการช่วงชิงอำนาจมาจากขุนวรวงคำ - กลุ่มขุนนางไม่พอใจการปกครองของขุนวรวงคำ โดยเฉพาะที่มีลักษณะ "ก้าวก้าว" การปกครองหัวเมืองฝ่ายเหนือเป็นการดูคดามผลประโยชน์และความมั่นคงของขุนนาง	- มีการวางแผนจับกุมขุนวรวงคำ ก้าวสู่สุตาจันทร์และพระมหาอุปราช (นายจัน) ปลงพระชนม์ โดยมีได้มีการปะทะกันด้วยกองกำลังของทั้งสองฝ่าย	- ฝ่ายขุนวรวงคำถูกจับปลงพระชนม์ - ไม่มีการจับกุมหรือลงโทษขุนนางฝ่ายตรงข้าม - ไม่ปรากฏว่ามีเจ้าในพระราชวงศ์ร่วมก่อการด้วย - มีการประณามทางการเมืองระหว่างกลุ่มขุนนางด้วยการฮึงเฮียพระเพ็ชรราชยาขึ้นเป็นพระมหากษัตริย์คือ สมเด็จพระมหาจักรพรรดิ - ผู้มีส่วนสนับสนุนพระเพ็ชรราชยาได้รับความดีความชอบ - กองทัพจากเมืองหลวงสามารถปราบพวกกบฏได้	พระราชวงศ์เก่าและขุนนางเมืองหลวงถูกลดอำนาจและบทบาทลง แทนที่โดยกลุ่มอำนาจใหม่ภายใต้การนำของราชวงศ์สุโขทัยและขุนนางหัวเมืองเหนือ (พระมหาธรรมราชา)

คู่ยึดแย้ง	ลำ เหนือ / วัตถุประสงค์	พฤติกรรม	การปฏิบัติ / ผล	ผลกระทบ
สมเด็จพระมหาธรรมราชา # พระยาวิเชียร	- เนื่องจากความไม่พอใจ - สมเด็จพระมหาธรรมราชาซึ่งเป็น พระมหากษัตริย์ในขณะนั้น	- พวกกบฏก่อการจลาจลในแถบเมือง ลพบุรี นับเป็นการกบฏครั้งแรกที่เกิดขึ้น ในแถบหัวเมืองในกองทัพจากเมืองหลวง ยกไปปราบพวกกบฏ	- กองทัพจากเมืองหลวงสามารถปราบ พวกกบฏได้	เมืองหลวงคุมการบริหารงานของ หัวเมืองใกล้เคียงขึ้น ทุกเมืองขึ้นต่อ เมืองหลวงโดยตรงโดยผ่านอัคร- มหาเสนาบดีทั้งสอง ทำให้เจ้าเมือง ไม่มีกำลังเข้มแข็งพอที่จะก่อการค- ระต่างกระเทืองได้อีกต่อไป ส่งผลต่อการรวมอำนาจเข้าสู่ศูนย์กลาง ในทางปฏิบัตินิ่งขึ้น
สมเด็จพระเชษฐาธิราช # เจ้าพระยากลาโหมสุริยวงศ์	- เจ้าพระยากลาโหมฯต้องการแบ่งชิง ราชสมบัติจากสมเด็จพระเชษฐาฯ	- เจ้าพระยากลาโหมฯดำเนินการต่อไปได้ เพื่อให้บรรลุวัตถุประสงค์ สืบสร้างสถานการณ์ ที่ว่าพระมหากษัตริย์กล่าวหาว่าตน เป็นกบฏชิงก่อการกบฏ	- สมเด็จพระเชษฐาฯถูกขับปลงพระชนม์ - เจ้าพระยากลาโหมฯ ทำที่ล้นปล้นให้ สมเด็จพระอาทิตย์วงศ์พระอนุชาของ สมเด็จพระเชษฐาฯขึ้นครองราชย์ - เจ้าพระยากลาโหมฯ เป็นผู้สำเร็จ- ราชการแผ่นดิน	เจ้าพระยากลาโหมฯมีอำนาจมาก ยิ่งขึ้น และอาศัยบรมราชอำนาจของ พระมหากษัตริย์ทำล้นขุนนางกลุ่มอื่น ได้สำเร็จ
สมเด็จพระอาทิตย์วงศ์ # เจ้าพระยากลาโหมฯ	เจ้าพระยากลาโหมฯต้องการ - แบ่งชิงราชสมบัติจากสมเด็จพระ อาทิตย์วงศ์ - พระมหากษัตริย์พระชนมายุน้อยและ ไม่มีอำนาจทางการเมืองเท่า เจ้าพระยากลาโหมฯ	- เจ้าพระยากลาโหมฯดำเนินการต่อไปได้ เพื่อให้บรรลุวัตถุประสงค์เป็นผู้สำเร็จ- ราชการแผ่นดิน - อังพระบรมราชโองการของพระมหา- กษัตริย์ ทำล้นขุนนางที่เป็นอุปสรรคสำคัญ ในวิถีทางการเมืองของตน - คุมอำนาจเหนือพระราชวงศ์และขุนนาง แต่เพียงผู้เดียว - ถอดสมเด็จพระอาทิตย์วงศ์ออกจาก ราชสมบัติ	- สมเด็จพระอาทิตย์วงศ์ถูกขับสำเร็จโทษ - เจ้าพระยากลาโหมฯ ปราบดาภิเษก ขึ้นเป็นสมเด็จพระเจ้าปราสาททอง - เปลี่ยนราชวงศ์ใหม่เป็นราชวงศ์ ปราสาททอง	- ลักขณขุนนางถูกสมเด็จพระเจ้า ปราสาททองลดอำนาจลง เพื่อให้ อยู่ในฐานะแข็งข้อหรือก่อการกบฏ ต่อพระมหากษัตริย์ได้โดยวิธีการดังนี้ - ขุนนางที่เป็นศัตรูทางการเมือง ถูกกวาดล้างหมด - ขุนนางที่มีส่วนล้นปล้นในการ ขึ้นครองราชย์ได้รับการแต่งตั้ง ในระดับที่ใกล้เคียงกันเพื่อให้ ถ่วงดุลย์อำนาจกันเอง หรือ ถูกกำจัดในภายหลัง

คู่ขัดแย้ง	ลำ เหนือ/ วัตถุประสงค์	พฤติกรรม	การปฏิบัติ/ผล	ผลกระทบ
สมเด็จพระนารายณ์ # พระเพทราชา + หลวงสรศักดิ์	- ฝ่ายพระเพทราชาต้องการขจัดอิทธิพล ของฝรั่งเศสให้ลี้ภัยออกจากไทย	- พระเพทราชาและขุนหลวงสรศักดิ์ใช้ วิธีการปลุกระดมให้คนกลุ่มต่าง ๆ โดย เฉพาะขุนนางที่มีความรู้สึกต่อต้านชาว ตะวันตกและพระสงฆ์สนับสนุนการเข้า ยึดอำนาจจากสมเด็จพระนารายณ์ซึ่ง กำลังประยวรหมกอยู่ โดยอ้างว่า เพื่อขจัดอิทธิพลทางการเมืองและ คำสั่งของฝรั่งเศสให้ลี้ภัยออกจากไทย	- สมเด็จพระนารายณ์ประยวรและลี้ภัยรอด ด้วยความโหม่งในเหตุการณ์ครั้งนี้ - พระเพทราชาขึ้นครองราชย์แทน - เปลี่ยนจากราชวงศ์ปราสาททอง เป็น ราชวงศ์บ้านพลูหลวงราชวงศ์สุดท้าย ของอยุธยา - กองทหารฝรั่งเศสให้ลี้ภัยจากไทย	- พระมหากษัตริย์ควบคุมทรัพย์สินสมบัติ และอำนาจหน้าที่ตามตำแหน่ง ราชการ อันเป็นที่มาแห่งอำนาจของ ขุนนางอย่างเข้มงวด - ชาวตะวันตกชาติต่าง ๆ ไม่ไว้วางใจ สถานการณ์ทางการเมืองในเมืองไทย จึงไม่ค่อยเข้ามาติดต่อค้าขาย ทำให้ การค้ากับตะวันตกซบเซาลง
สมเด็จพระเพทราชา # พระยา นครศรีธรรมราช	- พระยานครศรีธรรมราชไม่ยอมรับ อำนาจของสมเด็จพระเพทราชาในฐานะ พระมหากษัตริย์	- พระยานครศรีธรรมราชก่อการกบฏ ด้วยการแข็งเมืองไม่ยอมรับคำสั่งจาก เมืองหลวง กองทัพหลวงต้องเกณฑ์ กำลังพล 10,000 คน ย่าง 300 เชือก เรือ 100 ลำ พร้อมอาวุธไปปราบ	- ฝ่ายกบฏแพ้	- มีส่วนทำให้สมเด็จพระเพทราชา ปรับปรุงการปกครองหัวเมืองให้ รัดกุมยิ่งขึ้น
สมเด็จพระเพทราชา # พระยา นครราชสีมา	- พระยานครราชสีมาไม่ยอมรับอำนาจ ของสมเด็จพระเพทราชาในฐานะ พระมหากษัตริย์	- พระยานครราชสีมาก่อการกบฏด้วย การแข็งเมืองไม่ยอมรับคำสั่งจาก เมืองหลวง กองทัพหลวงต้องเกณฑ์ กำลังพล 10,000 คน ย่าง 200 เชือก ม้า 300 ตัว อาวุธปืนใหญ่ ปืนน้อย กระสุนดินประสิวไปปราบ	- ฝ่ายกบฏแพ้	- มีส่วนทำให้สมเด็จพระเพทราชา ปรับปรุงการปกครองหัวเมืองให้ รัดกุมยิ่งขึ้น

คู่ขัดแย้ง	สาเหตุ/วัตถุประสงค์	พฤติกรรม	การยุติ/ผล	ผลกระทบ
<p><u>พระมหากษัตริย์ #</u> <u>เจ้า + ขุนนาง</u></p>	<p>- พระไตรภูวนาภิตยวงศ์เป็นพวกของ... - ล้มเด็จพระศรีสุธรรมราชาฯ ไม่พอ- - พระทัยที่ล้มเด็จพระศรีสุธรรมราชาถูก - ล้มเด็จพระนารายณ์จับปลงพระชนม์</p>	<p>- ร่วมมือกับขุนนางช่องลุ่มผู้คน อาวุธ - ส่วนใหญ่เป็นผิดล้น เพราะตั้งใจจะก่อ - การกบฏโดยวิธีลอบปลงพระชนม์ล้มเด็จ - พระนารายณ์</p>	<p>- ฝ่ายกบฏถูกจับและถูกประหารชีวิต</p>	<p>- เจ้าและขุนนางระดับสูงถูกกวาด - ล้างอำนาจเกือบหมด</p>
<p><u>พระมหากษัตริย์ #</u> <u>+ เจ้า + ขุนนาง</u> <u>+ พระสังฆ</u></p>	<p>- เพื่อแย่งชิงราชย์ล้นสมบัติโดยพระศรีศิลป์ - อ้างสิทธิ์ที่จะได้รับราชย์ล้นสมบัติในฐานะที่ - พระศรีศิลป์เป็นพระอนุชาของสมเด็จพระ - พระยบราชาราชราช</p>	<p>- ฝ่ายพระศรีศิลป์ช่องลุ่มกำลังโดยได้รับ... - ความร่วมมือจากขุนนาง - หลังจากนั้นก็ขอลูกจากพระพนรัตน์วัด- - ป่าแก้วเพื่อลงมือก่อการกบฏ - เกิดการต่อสู้กันแบบตะลุมบอน - กำลังพลของทั้งสองฝ่ายล้มตายลงจำนวน - มาก</p>	<p>- พระศรีศิลป์ถูกป็นสิ้นพระชนม์ - ขุนนางที่ร่วมมือด้วยถูกประหารชีวิต</p>	<p>- เจ้าและขุนนางถูกกำจัดเป็น - จำนวนมาก</p>
<p>สมเด็จพระมหาจักรพรรดิ <u># พระศรีศิลป์</u> <u>+ พระยาเดโช + พระยา-</u> <u>ท้ายน้ำ + พระยาพิชัยรณฤทธิ์</u> <u>+ (พระพนรัตน์วัดป่าแก้ว)</u></p>	<p>- เพื่อขูดเหยื่อสมเด็จพระเจ้าอู่ทองให้ลา - สมวยมาครองราชย์ตามเดิม เนื่องจาก - ไม่เห็นด้วยกับการที่สมเด็จพระเจ้า- - อู่ทองทรงสละราชย์ล้นสมบัติให้สมเด็จพระ - เจ้าเอกทัศขึ้นครองราชย์แทน</p>	<p>- รวมกำลังกันช่องลุ่มผู้คน เพื่อก่อการกบฏ - แต่แผนการรั่วไหลก่อนลงมือกระทำ - เนื่องจากสมเด็จพระเจ้าอู่ทองทรง - ระแวงว่าเป็นแผนการที่จะให้กรมหมื่น - เทพพิพิธขึ้นครองราชย์ฯ จึงกราบบูล - ล้มเด็จพระเจ้าเอกทัศให้พระเชษฐาให้ - ทรงทราบ</p>	<p>- ฝ่ายกบฏถูกจับ - เจ้าพระยาอภัยราชาฯ พระยาเพชรบุรี - และนายจัญถูกพระอาญา เช่นนและสาจุก - หมื่นเสนาและนายเพ็งจันทร์หนีไปได้ - กรมหมื่นเทพพิพิธถูกเนรเทศไปเกาะลังกา</p>	<p>- หลังจากนั้นไม่ปรากฏเจ้า ขุนนาง - หรือผู้ใดเข้ามามีบทบาทในความ- - ขัดแย้งทางการเมืองจนกระทั่ง - เสียกรุงให้แก่พม่าใน พ.ศ. 2310</p>
<p><u>พระมหากษัตริย์</u> <u># เจ้า + ขุนนาง</u> <u>+ ล่ามขียน</u></p>	<p>- เพื่อขูดเหยื่อสมเด็จพระเจ้าอู่ทองให้ลา - สมวยมาครองราชย์ตามเดิม เนื่องจาก - ไม่เห็นด้วยกับการที่สมเด็จพระเจ้า- - อู่ทองทรงสละราชย์ล้นสมบัติให้สมเด็จพระ - เจ้าเอกทัศขึ้นครองราชย์แทน</p>	<p>- รวมกำลังกันช่องลุ่มผู้คน เพื่อก่อการกบฏ - แต่แผนการรั่วไหลก่อนลงมือกระทำ - เนื่องจากสมเด็จพระเจ้าอู่ทองทรง - ระแวงว่าเป็นแผนการที่จะให้กรมหมื่น - เทพพิพิธขึ้นครองราชย์ฯ จึงกราบบูล - ล้มเด็จพระเจ้าเอกทัศให้พระเชษฐาให้ - ทรงทราบ</p>	<p>- ฝ่ายกบฏถูกจับ - เจ้าพระยาอภัยราชาฯ พระยาเพชรบุรี - และนายจัญถูกพระอาญา เช่นนและสาจุก - หมื่นเสนาและนายเพ็งจันทร์หนีไปได้ - กรมหมื่นเทพพิพิธถูกเนรเทศไปเกาะลังกา</p>	<p>- หลังจากนั้นไม่ปรากฏเจ้า ขุนนาง - หรือผู้ใดเข้ามามีบทบาทในความ- - ขัดแย้งทางการเมืองจนกระทั่ง - เสียกรุงให้แก่พม่าใน พ.ศ. 2310</p>

คู่ขัดแย้ง	สาเหตุ/วัตถุประสงค์	พฤติกรรม	การยุติ/ผล	ผลกระทบ
<p>พระมหากษัตริย์ + ขุนนาง # เจ้า + ขุนนาง</p> <p>สมเด็จพระเจ้าทรงธรรม + ออกญาศรีวรวงศ์ (ต่อมาคือ สมเด็จพระเจ้าปราสาททอง #พระศรีศิลป์ + ออกญา- กลาโหม + ออกพระท้ายน้ำ +ออกพระจุฑา +ออกหลวงธรรมไตรโลก +ออกหลวงมงคล</p>	<p>เพื่อแข่งขันอำนาจทางการเมืองในเรื่อง การสืบราชสมบัติต่อจากสมเด็จพระเจ้า- ทรงธรรม</p> <p>- ฝ่ายสมเด็จพระเจ้าทรงธรรมต้องการ มอบราชสมบัติให้แก่พระเชษฐาพระราชนิ- โอรส</p> <p>- ฝ่ายพระศรีศิลป์ต้องการสนับสนุนให้ พระศรีศิลป์พระอนุชาของสมเด็จพระเจ้า- ทรงธรรมให้ขึ้นครองราชย์</p>	<p>- ฝ่ายพระศรีศิลป์มีฐานกำลังทั้งในราชสำนัก และที่เมืองเพชรบุรี ขุนนางที่สนับสนุน ส่วนใหญ่เป็นขุนนางระดับสูงในกรม กลาโหมและกรมคลัง ขุนนางกลุ่มนี้เป็น กลุ่มเดียวที่กล้าคัดค้านพระราชนิโอรส ในเรื่องนี้จะสืบราชสมบัติต่อของสมเด็จพระ เจ้าทรงธรรม</p> <p>พฤติกรรมของฝ่ายพระศรีศิลป์ดังกล่าว ทำให้ฝ่ายสมเด็จพระเจ้าทรงธรรม ต้องหาพันธมิตรกลุ่มขึ้นมาสนับสนุน คือ กลุ่มของออกญาเสนาภิมุข เจ้ากรมทหาร อาสาญี่ปุ่นและกลุ่มของออกญากำแพง ซึ่งเป็นขุนนางอาวุโสผู้มีวิชาทหาร และอำนาจมากผู้หนึ่งแต่เป็นเพียงการ ร่วมมือกันอย่างหลวม ๆ เพียงชั่วคราว เท่านั้น</p>	<p>- ฝ่ายสมเด็จพระเจ้าทรงธรรมนำโดย ออกญาศรีวรวงศ์ รวมทั้งพันธมิตร สามารถเอาชนะกวาดล้างขุนนางฝ่าย ตรงข้ามซึ่งเป็นกลุ่มใหญ่ที่สุดได้</p> <p>- ฝ่ายออกญาศรีวรวงศ์ช่วยเชิญสมเด็จพระ เชษฐาขึ้นครองราชย์สืบต่อจาก สมเด็จพระเจ้าทรงธรรม</p>	<p>- ทำให้ออกญาศรีวรวงศ์มีอำนาจมาก ยิ่งขึ้น และหาทางกำจัดขุนนาง กลุ่มอื่น ๆ ที่เคยเป็นพันธมิตร</p>

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

คู่ขัดแย้ง	สาเหตุ/วัตถุประสงค์	พฤติกรรม	การยุติ/ผล	ผลกระทบ
<p>เจ้า # เจ้า</p> <p>กรมพระราชวังบวร (หลวงสรศักดิ์เดิม) # เจ้าพระขวัญ</p>	<p>- กรมพระราชวังบวรฯ ทรงเกรงว่าเจ้าพระขวัญซึ่งเป็นพระราชโอรสของสมเด็จพระเพทราชาประสูติจากกรมหลวงโยราพิท พระน้องนางของสมเด็จพระนารายณ์ฯ จะได้รับราชสมบัติสืบต่อจากสมเด็จพระเพทราชา เพราะเจ้าพระขวัญเป็นที่โปรดปรานของพระราชบิดาและยังได้รับความนิยมจากผู้ที่ยังจงรักภักดีต่อสมเด็จพระนารายณ์ฯ ด้วย</p>	<p>- กรมพระราชวังบวรฯ ทรงไขว่บายหลวงเจ้าพระขวัญไปปลงพระชนม์</p>	<p>- เจ้าพระขวัญถูกปลงพระชนม์</p> <p>- กรมพระราชวังบวรฯ หมัดคู่แค้นเจ้าศัญเชิงทางการเมือง</p>	<p>- การล้นพระชนม์ของเจ้าพระขวัญ ทำให้เจ้าฟ้าตรีสุนทรพระยาไชยธิดา พระองค์หนึ่งซึ่งสมเด็จพระเพทราชาประสูติจากกรมหลวงโยราพิท พระราชธิดาของสมเด็จพระนารายณ์ฯ ทรงตระหนกถึงภัยทางการเมืองที่จะเกิดกับพระองค์เป็นรายต่อไป จึงรีบเสด็จออกผนวช ซึ่งก็เป็นผลให้ทรงพินัยทางการเมือง</p>
<p>กรมขุนเสนาพิทักษ์พระมหาอุปราช (เจ้าฟ้ากุ้ง) +</p> <p>กรมขุนอนุรักษ์มนตรี +</p> <p>กรมขุนนรินดิศ +</p> <p>กรมหมื่นเทพพิพิธ #</p> <p>กรมหมื่นฉัตรสุนทร +</p> <p>กรมหมื่นสุนทรเทพ +</p> <p>กรมหมื่นเสนาภักดี</p>	<p>- ทุกพระองค์เป็นพระราชโอรสของสมเด็จพระเจ้าบรมโกศ ลำพระองค์แรกในกลุ่มแรกเป็นพระราชโอรสซึ่งประสูติจากพระมเหสี ส่วนองค์อื่น ๆ ประสูติจากพระสนม เจ้าทั้งสองกลุ่มนี้พยายามแข่งขันแย่งชิงอำนาจกันในราชสำนัก</p>	<p>- เจ้าทั้งสองกลุ่มมีการแข่งขันอำนาจกันมาตั้งแต่ประมาณ พ.ศ. 2284 แต่ยังไม่กล้าเผชิญหน้ากันอย่างเปิดเผยนัก เพราะยังมีกลุ่มขุนนาง นำโดยเจ้าพระยาฯ มาอุปถัมภ์ เสนาบดีกรมคลัง และเจ้าพระยาอภัยมนตรี ลุ่มหนายก เป็นผู้ใหญ่ที่ยังต้องเกรงใจอยู่ แต่ต่อมาจนถึง พ.ศ. 2296 ขุนนางผู้ใหญ่ทั้งสองถึงแก่อสัญกรรมลง เจ้าทั้งสองกลุ่มจึงแสดงพฤติกรรมขัดแย้ง ชิงดีชิงเด่นกันอย่างเปิดเผย โดยเฉพาะการ</p>	<p>- จากการคบ "สับผัด" ของฝ่ายตรงข้ามในที่สุด พระมหาอุปราชก็ต้องพระราชอาญา ถูกถอดเป็นไพร่ และถูกราชทัณฑ์โบยสิ้นพระชนม์</p>	<p>- การล้นพระชนม์ของพระมหาอุปราช ทำให้ขุนนางเข้ามาแทรกแซงร่วมมือกับกรมหมื่นเทพพิพิธกราบบังคมทูลขอให้สถาปนากรมขุนนรินดิศเป็นกรมพระราชวังบวรฯ มหาอุปราช และให้กรมขุนอนุรักษ์ฯ พระเชษฐาไปผนวช</p> <p>- กรมขุนนรินดิศได้ขึ้นครองราชย์สืบต่อจากสมเด็จพระเจ้าบรมโกศเป็นสมเด็จพระเจ้าอุทุมพร</p> <p>- สมเด็จพระเจ้าอุทุมพรยังทรง "แค้น" เจ้าชังกกลุ่มหนึ่งซึ่งยังแย่งอำนาจอยู่ต่อมา จึงทรงหาทางกำจัด เจ้ากลุ่มนั้นในรัชกาลของพระองค์</p>

คู่ขัดแย้ง	สาเหตุ / วัตถุประสงค์	พฤติกรรม	การยุติ / ผล	ผลกระทบ
<p>เจ้า # ขุนนาง</p> <p>เจ้าฟ้าอภัยทศ</p> <p># พระเพทราชา</p> <p>+ หลวงสรศักดิ์</p>	<p>- ต่างฝ่ายต่างต้องการมีอำนาจทางการเมืองในฐานะผู้สืบราชสมบัติต่อจากสมเด็จพระนารายณ์</p>	<p>- ฝ่ายพระเพทราชาชิงลงมือกระทำการก่อนโดยออกอุบายหลวงเจ้าฟ้าอภัยทศ พระอนุชาของสมเด็จพระนารายณ์มาปลงพระชนม์ หลังจากสังหารชีวิตเจ้าพระยาวิไชยเณทรและพระปีย์ "พระราชบุตรบุญธรรม" ของสมเด็จพระนารายณ์แล้ว</p>	<p>- เจ้าฟ้าอภัยทศถูกปลงพระชนม์</p> <p>- ฝ่ายพระเพทราชาหมดคู่แข่งทางการเมืองที่สำคัญ</p>	<p>- ทำให้การขึ้นสู่อำนาจในฐานะพระมหากษัตริย์ของพระเพทราชา เป็นไปได้อย่างขึ้น เพราะมาถึงตอนนี้ไม่มีเจ้าในราชวงศ์ซึ่งสมควรจะเป็นผู้สืบราชสมบัติต่อจากสมเด็จพระนารายณ์แล้ว</p>
<p>เจ้า + ขุนนาง #</p> <p>เจ้า + ขุนนาง</p> <p>กรมพระราชวังบวรในรัชกาลสมเด็จพระเจ้าท้ายสระ (ต่อมาคือสมเด็จพระเจ้าบรมโกศ) +</p> <p>ขุนนางฝ่ายอนุวงศ์ (คู่) #</p> <p>เจ้าฟ้าอภัย +</p> <p>เจ้าฟ้าประเมษฐ์ +</p> <p>ขุนนางชั้นผู้ใหญ่ในราชสำนักที่สำคัญคือพระยาโกษาธิบดี (จีน)</p>	<p>- ต่างฝ่ายต่างต้องการเป็นผู้สืบราชสมบัติต่อจากสมเด็จพระเจ้าท้ายสระ</p>	<p>- สมเด็จพระเจ้าท้ายสระตรัสให้เจ้าฟ้าอภัย ใต้ราชสมบัติ แต่กรมพระราชวังบวรฯ ไม่ทรงยินยอม ทั้งสองฝ่ายจึงต่อสู้กันในระยะแรกฝ่ายกรมพระราชวังบวรฯ มีกำลังน้อยกว่า เพราะมีแต่เฉพาะขุนนางสังกัดวังหน้า เป็นสำคัญ ขณะที่ฝ่ายเจ้าฟ้าอภัยได้รับการสนับสนุนจากขุนนางระดับสูงของราชสำนัก แต่ภายหลังขุนนางอาวุโสเป็นผู้มาในการต่อสู้ จนกระทั่งได้รับการต่อสู้ครั้งนี้ได้ลุกลามขยายกลายเป็นสงครามกลางเมือง</p>	<p>- ฝ่ายกรมหมื่นพระราชวังบวรฯ ได้รับความช่วยเหลือและขึ้นครองราชย์เป็นสมเด็จพระเจ้าบรมโกศ</p> <p>- เจ้าฟ้าอภัยและเจ้าฟ้าประเมษฐ์ถูกสังหารที่เรือโท</p> <p>- มีการกวาดล้างขุนนางข้าราชการชั้นผู้ใหญ่และขุนนางครั้งใหญ่</p>	<p>- มีการโอนอำนาจจากกลุ่มทกลาใหม่ซึ่งวางตัวเป็นกลางไว้สนับสนุนสมเด็จพระเจ้าบรมโกศมาให้เจ้าพระยาโกษาธิบดี คือเจ้าพระยาชำนาญบริรักษ์ (ขุนชำนาญฯ) มีผลกระทบโดยตรงต่อระบบการบริหารส่วนกลางและหัวเมือง มีส่วนสำคัญที่ทำให้ประสิทธิภาพในการป้องกันตนเองของอยุธยาอยู่ในขั้นต่ำ</p> <p>- ผู้คนในกำแพงพระนครได้รับผลกระทบจากสงครามที่โหดร้ายในครั้งนี้</p> <p>- สงครามกลางเมืองครั้งนี้ทำให้เสียกำลังผู้คนจำนวนมากค่ารวมทั้งการโอนอำนาจดังกล่าวส่งผลกระทบต่อความอ่อนแอของอาณาจักรอยุธยาตอนปลาย</p>

รูปแบบและกระบวนการของความขัดแย้งลัทธิธรรมนบุรีและลัทธิธรรมโกสินทร์ก่อนการปฏิรูป

คู่ขัดแย้ง	ลำ เหนือ / วัตถุประสงค์	พฤติกรรม	การยุติ / ผล	ผลกระทบ
ลัทธิธรรมนบุรี พระมหากษัตริย์ # เจ้าขุนมูลต่าง ๆ	- ต่างฝ่ายต่างต้องการ เป็นใหญ่ในยามที่บ้านเมืองขาดเสถียรภาพ - ลัทธิธรรมนบุรีต้องการรวบรวมอาณาจักรให้เป็นปึกแผ่นเพื่อเสถียรภาพทางการเมืองและการปกครองของอาณาจักร	- ลัทธิธรรมนบุรีทรงปราบปรามขุนมูลต่าง ๆ 4 ขุนมูลระหว่างพ.ศ. 2311-พ.ศ. 2313 โดยเริ่มจากขุนมูลพิษณุโลกก่อนแต่ไม่สำเร็จ ขุนมูลพิษณุโลกถูกรวมกับขุนมูลเจ้าพระฝางในเวลาต่อมา ดังนั้นลัทธิธรรมนบุรีจึงทรงเปลี่ยนไปปราบขุนมูลอื่นก่อนและประสบความสำเร็จตามลำดับ คือขุนมูลเจ้าทวาย ขุนมูลเจ้านครศรีธรรมราช แล้วจึงปราบขุนมูลเจ้าพระฝาง เป็นขุนมูลสุดท้าย	- ขุนมูลของคนไทยทั้งหมดถูกปราบมารวมอยู่ใต้การปกครองของลัทธิธรรมนบุรี - ทำให้ลัทธิธรรมนบุรีทรงไว้ซึ่งพระราชอำนาจสูงสุดในฐานะพระมหากษัตริย์ของอาณาจักรไทยโดยมีกรุงธนบุรีเป็นราชธานี	- เป็นผลให้อาณาจักรไทยซึ่งแตกแยกกระจัดกระจายจากภัยของสงครามได้เข้ามารวมตัวกันเป็นปึกแผ่นภายใต้ศูนย์กลาง เดียวกันอีกครั้งหนึ่ง
พระมหากษัตริย์ # ขุนนาง ลัทธิธรรมนบุรี # ขุนแก้ว นายขุนทด บ้านแม่ลา	- ในช่วงกรุงแตก มีคนเอาทรัพย์สินลี้ภัยไปฝังที่ลัทธิธรรมนบุรี มีการขุดเอาทรัพย์สินลี้ภัยคืน รัฐเรียกเก็บค่าภาคหลวง แต่ขุนนางที่รัฐสั่งไปเรียกเก็บค่าภาคหลวงแพง ทำให้ผู้คนไม่พอใจ ที่สำคัญคือ ขุนแก้วและนายขุนทด บ้านแม่ลา	- ขุนแก้วและนายขุนทดฯ จึงรวมตัวกันกับพรรคพวกก่อการกบฏต่อรัฐ ลัทธิธรรมนบุรีพระเจ้ากรุงธนบุรีสั่งพระยาสุรศักดิ์เป็นผู้นำในการปราบกบฏ	- ฝ่ายกบฏแพ้	- ส่งผลให้พระยาสุรศักดิ์มีกำลังอำนาจยิ่งขึ้น (อาจทำให้เกิดความรู้สึกอึดอัดขึ้นด้วย)

<u>คู่ขัดแย้ง</u>	<u>ลำเหตุ/ วัตถุประสงค์</u>	<u>พฤติกรรม</u>	<u>การยุติ/ผล</u>	<u>ผลกระทบ</u>
ส้มเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรี ≠ พระยาสรณ์ศรี	- ตอนปลายรัชกาลสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรี บ้านเมืองเกิดความวุ่นวายระลำระล่ายสืบเนื่องมาจากสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรี ทรงปกครองบ้านเมือง "ผันแปร" ไปจากเดิม เพราะทรงมี "พระสตีพันเพื่อน" เนื่องจากทรงตราครุฑฟ้าสีกลางครามมาเกือบตลอดรัชกาล เป็นโอกาสให้ขุนนางที่คิดการเป็นใหญ่คือพระยาสรณ์ศรีก่อการกบฏขึ้น	- พระยาสรณ์ศรีได้รวบรวมสมัครพรรคพวกก่อการกบฏต่อสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรี โดยที่สมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีไม่อาจปราบปรามพวกนี้ได้	- ส้มเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีทรงถูกฝ่ายพระยาสรณ์ศรีจับกุมพระองค์ไว้ได้ แต่พระยาสรณ์ศรียังไม่ได้หันสัดการอย่างไรต่อไป เพราะเกิดความขัดแย้งกับขุนนางผู้อื่น	- เหตุการณ์ความขัดแย้งนี้นำไปสู่การสิ้นสุดสมัยธนบุรีและการขึ้นสู่อำนาจของราชวงศ์ของราชวงศ์จักรีซึ่งมีพื้นฐานมาจากอัครมหาเสนาบดีของสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรี

ศูนย์วิทยทรัพยากร
 จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

คู่ขัดแย้ง

สมัยรัตนโกสินทร์
ก่อนการปฏิรูป

พระมหากษัตริย์ # เจ้า

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว
รัชกาลที่ 1 # กรมพระราชวัง
บรมมหาสุรสิงหนาท

สาเหตุ/วัตถุประสงค์

- กรมพระราชวังบวรฯกราบขอลขอเขี้ยวหวัด
ข้าราชการในวังหน้าเพิ่มเติม แต่รัชกาล
ที่ 1 ไม่โปรดพระราชทานให้เนื่องจาก
เงินไม่พอ

พฤติกรรม

- สาเหตุดังกล่าวทำให้กรมพระราชวัง
บวรฯขุนเืองไม่เสด็จมาเฝ้ารัชกาล
ที่ 1 ตามปกติ
- ขุนนางฝ่าย "วังหน้า" จึงเตรียมการ
เอาปืนขึ้นป้อม
- ฝ่าย "วังหลวง" ก็เอาปืนขึ้นป้อมบ้าง
- เกือบจะเกิด "การบุทโธสงคราม" ขึ้น

การยุติ/ผล

- กรมพระราชวังบวรฯ ขอมเสด็จมาเฝ้า
พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวตามปกติ
ซึ่งเป็นการยุติความขัดแย้ง ทั้งนี้เพราะ
(1) สมเด็จพระที่นั่งเรอเจ้าฟ้ากรม
พระยาเทพสุดาวดีกับสมเด็จพระพี่
นางเรอ เจ้าฟ้ากรมพระศรีสุดารักษ์
พระที่นั่งของทั้งสองพระองค์ได้ทรง
ขอให้กรมพระราชวังบวรฯตระหนัก
ถึงความเป็นพี่เป็นน้องที่เคยทุกข์ยาก
ร่วมกันมาตั้งแต่ก่อนสถาปนาพระ-
ราชวงศ์ จึงขอให้ทรง "คืนดี" กับ
รัชกาลที่ 1 ตามเดิม
(2) ประสับการฉ้อฉลการที่กรุงศรีอยุธยา
เสียแก่พม่าเพราะความขัดแย้งภายใน
และสภาพการณ์ทางการเมือง
ภายนอกที่ต้องทำสงครามกับพม่า
อยู่ในขณะนั้น เป็นอีกเรื่องหนึ่งที่
"วังหน้า" ทรงตระหนักถึง จึง
ทรงลด "ทิฐิ" ลง

ผลกระทบ

- แม้ว่าความขัดแย้งจะคลี่คลายลง
แต่ความสัมพันธ์ระหว่าง
"วังหลวง" กับ "วังหน้า" ไม่
อาจประสานกันได้ลึกซึ้งเต็ม
ในที่สุดนำไปสู่การเกิดกบฏเจ้า
ลำดวน เจ้าอินทปัตถนครบาล
รัชกาลที่ 1

ศูนย์วิทยพัช
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

คู่ขัดแย้ง	สาเหตุ/ วัตถุประสงค์	พฤติกรรม	การยุติ/ผล	ผลกระทบ
พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 2# เจ้าฟ้ากรมขุนกระษัตราธิราช + เจ้าพี่เจ้าน้องร่วมพระราชบิดาอีก 2 คน + ขุนนางเดิมของสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีระดับเจ้าพระยาและพระยารวมทั้งขุนนางชาวอมญัตถ์	ในช่วงที่รัชกาลที่ 1 สวรรคต ต่อเนื่องกับเวลาที่รัชกาลที่ 2 จะขึ้นครองราชย์มีภาคบางหนังสือมาถึงไว้ที่ต้นไม้ในวังหลวง หนังสือกล่าวโทษว่าเจ้าฟ้ากรมขุนกระษัตราธิราชกับเจ้าพี่เจ้าน้องร่วมพระราชบิดาเดียวกัน และขุนนางหลายคนจะแย่งชิงเอาราชสมบัติ ขุนนางที่เก็บ "บัตรลั่นเทห์" นี้ได้ จึงนำความขึ้นกราบบังคมทูล	รัชกาลที่ 2 โปรดฯ ให้จับกุมผู้ถือ "บัตรลั่นเทห์" กล่าวหาตึงตัง แล้วมีการพิจารณาได้ส่วนโดยพระเจ้าลูกยาเธอ พระองค์เจ้าทับ (รัชกาลที่ 3) เป็นประธานชำระความได้เป็นสัตย์และยังได้ความต่อไปว่ามีผู้ร่วมมือคิดการกบฏครั้งนี้ 40 คน	รัชกาลที่ 2 โปรดฯ ให้ถอดเจ้าฟ้ากรมขุนกระษัตราธิราชจากพระสกุญษณ์และพระอิสริยยศแล้วนำไปประหารชีวิตร่วมกับนักโทษอื่น ๆ บุตรชายของอดีตเจ้าฟ้ากรมขุนกระษัตราธิราช ถูกนำไฉ่วังน้ำที่ปากอ่าว ส่วนวัง ทร์พยับดิน ผู้คนก็ถูกริบไปเป็นของพระองค์เจ้าทับ	เป็นการลั่นเตือนความสัมพันธ์ทางสายพระโลหิตระหว่างสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีกับรัชกาลที่ 1 พระราชวงศ์ของสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีถูกกำจัดอย่าง "ถอนรากถอนโคน" มิให้ขงละเป็นการ "ปราม" มิให้ผู้อื่นกระทำการตามอีก ซึ่งก็น่าจะได้ผล เพราะไม่ปรากฏความขัดแย้งทางการเมืองภายในอย่างรุนแรงเกิดขึ้นอีกตลอดรัชกาลนี้

ศูนย์วิทยพัชร์พยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

คู่ขัดแย้ง	สาเหตุ/ วัตถุประสงค์	พฤติกรรม	การยุติ/ ผล	ผลกระทบ
<p>พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 3</p> <p>≠ กรมหลวงรักษนเรศร์</p>	<p>- สืบเนื่องมาจากกรมหลวงรักษนเรศร์มีพฤติกรรมหลายอย่างที่ท้าทายอำนาจรัฐ และสถาบันพระมหากษัตริย์ จึงถูกกล่าวโทษและได้รับการพิจารณาคดีแล้ว</p>	<p>- กรมหลวงรักษนเรศร์ได้รับการกล่าวโทษว่าข้าราชการไม่ยุติธรรม จึงถูกลอบลั่น ได้ความว่า ประพฤติผิดเช่นนี้หลายครั้งแล้ว กับทั้งยังรับสินบนในคดีต่าง ๆ แต่ความผิดจรรยาจืคือมีความมักใหญ่ใฝ่สูง ประพฤติตนเยี่ยงพระมหากษัตริย์ เกลี่ยกล่อมขุนนางเข้าเป็นพวกพ้องมากมาย มีพฤติกรรมเยี่ยงกบฏ</p>	<p>- หลังจากการชำระความรับเป็นสัตย์แล้ว กรมหลวงรักษนเรศร์ถูกถอดจากพระสกลยศและพระอิสริยยศแล้วถูกปลงพระชนม์</p>	<p>- เจ้าฟ้ามงกุฎหรือวชิราภรณ์โกษา ทรงหมัดคู่แข่งทางการเมืองที่สำคัญไปคนหนึ่ง เพราะในสมัยรัชกาลที่ 3 อดีตกรมหลวงรักษนเรศร์เป็นเจ้าที่มีกำลังอำนาจมากพระองค์หนึ่งและมีพฤติกรรมที่ถือว่าต้องการเป็นผู้สืบพระราชอำนาจต่อจากรัชกาลที่ 3 และยังคงแสดงท่าทีไม่เป็นมิตรกับเจ้าฟ้ามงกุฎด้วย</p>
<p>พระมหากษัตริย์ #</p> <p>เจ้า + ขุนนาง</p> <p>พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 1# พระองค์เจ้าลำดวน + พระองค์เจ้าอินทปัต + พระยาภลาโหมวังหน้า (ทองอิน)</p>	<p>- พระองค์เจ้าทั้งสองซึ่งเป็นพระโอรสของ "วังหน้า" ทรงได้รับการ "ขี้แฉะ" จากพระบิดาผู้กำส้งประชวรหนักให้ "คิดการแผ่นดิน" เนื่องจากทรงเลียบอาชอำนาจและทรัพย์สินสมบัติของพระองค์ที่จะต้องตกอยู่กับฝ่าย "วังหลวง" เมื่อพระองค์ทิวงคตแล้ว พระองค์เจ้าทั้งสองจึงทรงวางแผนเพื่อแย่งราชสมบัติ</p>	<p>- พระองค์เจ้าทั้งสองทรงร่วมคิดกับพระยาภลาโหม (ทองอิน) ข้าหลวงเดิมของพระบิดา ตั้งกองเกลี้ยกล่อมหาคนสมัครใจ ความรู้มาฝึกในวังของพระองค์เจ้าลำดวน (ทองอิน) และพวก มีการชำระความความทราบถึงรัชกาลที่ 1 แต่พระองค์ยังไม่ทรงสับกุมเพราะเกรงพระทัย "วังหน้า" ทรงปล่อยให้มีการละล่มีกำลังต่อไป</p>	<p>- เมื่อ "วังหน้า" ทิวงคตรัชกาลที่ 1 จึงรับสั่งให้มีการสับกุมพระองค์เจ้าลำดวน พระองค์เจ้าอินทปัต พระยาภลาโหม พระองค์เจ้าอินทปัต และพวก มีการชำระความรับเป็นสัตย์แล้ว จึงให้ถอดเจ้าทั้งสองจากพระสกลยศแล้วสำเร็จโทษด้วยท่อนศันท์ จากนั้นก็ประหารชีวิตพระยาภลาโหมและพวก</p>	<p>- เหตุการณ์ครั้งนี้ทำให้รัชกาลที่ 1 ทรงรังรองไม่ตั้งพระราชโอรสองค์ใหญ่ คือ เจ้าฟ้ากรมหลวงอิศร์สุนทรเป็น "วังหน้า" ต่อมาโดยทันที จนเหตุการณ์ผ่านไประยะหนึ่งแล้ว (3 ปี) ประกอบกับการเรียกร้องให้มีกาจัดตั้งเจ้าฟ้ากรมหลวงอิศร์สุนทรเป็น "วังหน้า" จากบุคคลต่าง ๆ เช่นพระ เจ้าเวียดนามหลวง ทำให้ทรงตั้งพระราชโอรสเป็น "วังหน้า" ในเวลาต่อมา แต่โปรดฯให้ไปประทับที่วังธนบุรีมิให้ประทับที่ "วังหน้า" แต่เดิม</p>

คู่ขัดแย้ง	ลำเหตุ/ วัตถุประสงค์	พฤติกรรม	การยุติ/ ผล	ผลกระทบ
วิทยาลัยอาชีวศึกษา (เจ้าพนักงาน) ≠ กรมหลวงรักษนเรศวร	- ต่างทรงมุ่งหวังที่จะ เป็นผู้สืบราชสมบัติ ต่อจากรัชกาลที่ 3	<ul style="list-style-type: none"> - กรมหลวงรักษนเรศวรทรงลี้ภัยมาตั้งบ้านเรือนที่เมืองจันทบุรี และตั้งตนเป็นเจ้าผู้มีความสำคัญรองมาจากพระเจ้าแผ่นดิน กรมหลวงรักษนเรศวรได้แสดงความเป็นศัตรูต่อวิทยาลัยอาชีวศึกษาหรือเจ้าพนักงานด้วยการเปิดเขียนต่าง ๆ อย่างเปิดเผย เช่น ใ้ล่บาตรพระธรรมมุตด้วยข้าวต้มร้อน ๆ ใ้ล่ร้ายให้เสียชื่อเสียง เป็นต้น - วิทยาลัยอาชีวศึกษาทรงนำเอาความสัมพันธ์ระหว่างพุทธศาสนากับการเมืองไทยมาปรับใช้ให้เข้ากับสถานะของพระองค์ จนสามารถสร้างบารมีทางการเมือง จากคำล่มาให้เป็นที่ยอมรับได้ว่า เหมาะสมที่จะได้เป็นพระมหากษัตริย์ต่อรัชกาลที่ 3 	- กรมหลวงรักษนเรศวรถูกลงพระราชาญา ล้นพระขนมลง เนื่องจากปัญหาความขัดแย้งกับรัชกาลที่ 3 เป็นการยุติความขัดแย้งไปโดยปริยาย	- การถูกลงพระราชาญา ล้นพระขนมของกรมหลวงรักษนเรศวร ส่งผลต่ออย่างอิ่งในทางการเมืองต่อวิทยาลัยอาชีวศึกษา เพราะเท่ากับล้นศัตรูทางการเมืองที่สำคัญและเป็น การเปิดทางใ้วิทยาลัยอาชีวศึกษาเป็นผู้สืบราชสมบัติต่อจากรัชกาลที่ 3 ได้สะดวกยิ่งขึ้น

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ภาคผนวก ง.

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

โครงสร้างทางด้านเศรษฐกิจ

พื้นฐานของเศรษฐกิจไทยก่อนสมัยปฏิรูปคือการกสิกรรมโดยเฉพาะการทำนา พระมหากษัตริย์เองก็ทรงพยายามทำนุบำรุงการทำนาให้ได้ผลดี ดังได้โปรดฯ ให้มีการชูดคลอง และการประกอบพระราชพิธีต่าง ๆ เพื่อให้เกิดสิริมงคลแก่การทำนา และเป็นการบำรุงขวัญ ชำรุดนาให้มีความดี เช่น พระราชพิธีเพ็ชรมงคล และพระราชพิธีจรดพระนังคัลแรกนาขวัญ เป็นต้น รวมทั้งการออกกฎหมายที่จะต่อต้านการเพาะปลูกด้วย¹ หน่วยงานที่รับผิดชอบในเรื่องนี้โดยตรง คือ กรมมนา นอกจากนี้ยังมีการประกอบอุตสาหกรรมในครัวเรือนสืบทอดกันมาจากบรรพบุรุษ เช่น การทอผ้า การทำกระเบื้อง การทำปูน และการทำเครื่องตะกั่วเพื่อแลกเปลี่ยนซื้อขายกัน² รายได้ของรัฐซึ่งมาจากการเก็บส่วย กอบ อากร ส่วย และฤชาจากราชฎ

นอกจากการกสิกรรม และการอุตสาหกรรมในครัวเรือนแล้ว เศรษฐกิจของไทยยังขึ้นอยู่กับการค้าขายเป็นสำคัญด้วย ปรากฏว่าการค้าขายในสมัยอยุธยาเจริญรุ่งเรืองมาก ทั้งนี้ เพราะที่ตั้งของกรุงศรีอยุธยาเอื้อต่อการเป็นศูนย์กลางการค้าทั้งภายในและต่างประเทศ กล่าวคือ ตัวเมืองตั้งอยู่ตรงที่ลำน้ำใหญ่สามลำ คือ ลำน้ำป่าสัก ลำน้ำเทพบุรี และลำน้ำเจ้าพระยามีการบรรจบกัน ทำให้ผู้คนไปมาค้าขายกันทั่วเมืองใกล้เคียงที่อยู่เข้าไปซึ่งในได้โดยง่าย ประกอบกับ เมืองอยู่ใกล้ปากน้ำ จึงติดต่อกับพ่อค้าต่างประเทศโดยทางเรือได้สะดวก การค้ากับต่างประเทศ ในสมัยอยุธยาส่วนใหญ่คือการส่งเรือสำเภาไปค้าขายกับประเทศอื่น โดยเฉพาะกับประเทศจีน ซึ่งทำให้การค้าสำเภาขยายตัวและรัฐได้กำไรมาก นอกจากนี้ไทยยังทำการค้าขายกับอาณาจักรอื่น ๆ เช่น อินเดีย เปอร์เซีย สังกา ยวา และมลายู เป็นต้น ส่วนประเทศตะวันตกที่เข้ามาค้าขายกับไทยก็ได้แก่ โปรตุเกส ฮอลันดา อังกฤษและฝรั่งเศส ซึ่งนอกจากจะทำให้สินค้าของไทยหลายชนิดเป็นที่ต้องการสูงขึ้น เช่น หนังสัตว์ ผลิตภัณฑ์ของป่าที่หายาก ตลอดจน

¹ เช่น "ลักษณะเบ็ดเสร็จ," กฎหมายตราสามดวง เล่ม 3 (พระนคร : ตูรุสภา, 2506), หน้า 94, 97, 101, 103, 105, 107, 117 ; "ลักษณะโจร," กฎหมายตราสามดวง เล่ม 3, หน้า 277-278, และ "กฎหมายอาญาหลวง," กฎหมายตราสามดวง เล่ม 4 (พระนคร : ตูรุสภา, 2505), หน้า 102.

² รอง ค่ำยามานนท์ และคณะ, ประวัติศาสตร์ไทยสมัยกรุงศรีอยุธยา. (กรุงเทพฯ : 2515), หน้า 42.

แร่ธาตุต่าง ๆ แล้ว ยังได้ให้ความเจริญทางด้านวิทยาการสมัยใหม่มาให้ด้วย เช่น การพิมพ์ การประปา และการวางผังเมือง เป็นต้น

หน่วยงานของรัฐที่รับผิดชอบทางด้านการศึกษา ฝึกอบรมอาชีพ และการดำเนินการค้ากับต่างประเทศ คือ กรมศุลกากร ซึ่งอิงเมื่อการค้ากับต่างประเทศเจริญรุ่งเรืองมากขึ้นในช่วงกลางสมัยอยุธยา ก็ยิ่งทำให้กรมศุลกากรต้องมีการระดมเจ้าหน้าที่เพิ่มขึ้น ขณะเดียวกันก็เป็นหนทางให้เสนาบดีเจ้ากรมและข้าราชการของกรมนี้มีโอกาสแสวงหาผลประโยชน์ส่วนตนได้มากขึ้นด้วย

ความเจริญทางด้านการค้าเช่นนี้ ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงการเกณฑ์แรงงาน ไพร่ ได้รับการผ่อนปรนไม่ต้องถูกเรียกเกณฑ์มารับราชการเป็นเวลานาน ๆ ดังแต่ก่อน แต่ใช้วิธีส่งของขวัญหรือเงินให้ทางการแทน ต่อมาจึงมีการผ่อนปรนให้ไพร่หลวงจ้างผู้อื่นไปเข้ารับราชการแทนตนได้ การเปลี่ยนแปลงดังกล่าวสืบเนื่องมาจากความเจริญทางการค้าซึ่งทำให้รัฐมีความต้องการสินค้าหายากอันเป็นที่ต้องการของต่างประเทศและเงินตรามากขึ้นทั้งนี้เพื่อผลประโยชน์ทางการค้าต่อไป อย่างไรก็ตามในช่วงปลายสมัยอยุธยา ชาวตะวันตกไม่พอใจระบบผูกขาดการค้าของไทย โดยพระคสังสินคำ เพราะทำให้พวกตนไม่อาจติดต่อซื้อขายกับราชรัฐได้โดยตรง ยิ่งกว่านั้น พระคสังสินคำยังได้รับสิทธิในการเลือกซื้อสินค้าของชาวต่างประเทศไว้ใช้ในราชการ และขายของส่วนที่เหลือให้ได้ก่อนผู้อื่น ดังนั้น ชาวตะวันตกจึงรู้สึกว่าตนเป็นฝ่ายเสียเปรียบมาก และได้พยายามเจรจาขอทำสัญญาเพื่อสิทธิทางการค้าแต่ไม่สำเร็จ ประกอบกับในระยะหลังสถานการณ์ของบ้านเมืองไม่มีความมั่นคง รัฐไม่อาจให้ความคุ้มครองแก่พ่อค้าได้อย่างเพียงพอ จึงทำให้ชาวตะวันตกซึ่งไม่พอใจวิธีการค้าของไทยอยู่แล้ว ไม่สนใจที่จะเข้ามาค้าขายที่กรุงศรีอยุธยา การค้าระหว่างประเทศจึงซบเซาลงอย่างมากจนกระทั่งเสียกรุงแก่พม่าในพ.ศ. 2310

ในสมัยธนบุรีและสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น ลักษณะของเศรษฐกิจไทยยังคงเป็นไปตามแบบสมัยอยุธยาตอนปลาย เพราะคนส่วนใหญ่ก็คือคนในสมัยอยุธยาตอนปลายนั่นเอง มีการเปลี่ยนแปลงปรับปรุงบ้างเล็กน้อยตามความจำเป็นและสถานการณ์ในขณะนั้น อย่างไรก็ตาม ปัญหาหลักในช่วงสมัยนี้คือ ปัญหาแรงงานทางเศรษฐกิจ ทั้งนี้เพราะนับตั้งแต่กรุงศรีอยุธยาเสียแก่พม่า ชุมชนและราษฎรเป็นจำนวนมากถูกฆ่าตาย บางส่วนถูกจับหัวกวาดต้อนไปพม่า บางส่วนก็หนีเข้าป่าด้วยเหตุนี้รัฐจึงพึ่งก่อดำเนินใหม่จึงมีความจำเป็นต้องนำระบบการเกณฑ์และควบคุมผู้คน การลดภาระปัญหา และการสักระบบเก่าในสมัยอยุธยา ทั้งนี้เพื่อให้รัฐสามารถเมืองซึ่งหญิงย้าย

เป็นการทำให้คาดคะเนได้ว่า ในอนาคตยุคคนตามบัญชีเงิน จะมีจำนวนเพิ่มขึ้นหรือลดลงเท่าไร ประกอบกับเพื่อความสะดวกในการเรียกระดมกำลังคนในยามวิกฤตการณ์ นอกเหนือจากการที่พวกไพร่ต้องผลัดเปลี่ยนกันมารับใช้รัฐในยามปกติโดยเฉพาะในการทำงานโยธา เช่น การก่อสร้าง พระราชวัง วัดวาอาราม การทำถนน การขุดลอกคลอง การทำถนน การซ่อมแซมกำแพงเมือง และป้อมปราการ เป็นต้น นอกจากนี้พวกไพร่ยังต้องลี้ภัยหนีภัยอันตรายอันยุ่งยากหลวงไว้ใช้ในยามขาดแคลนและยังต้องประกอบอาชีพตลอดจนเสียดาชีวิตให้แก่รัฐ เช่นเดียวกับสมัยอยุธยาด้วย³

ข้อที่น่าสังเกต คือ ในช่วงนี้การค้าสำเภากับจีนและประเทศใกล้เคียงเจริญรุ่งเรืองมาก และถือเป็นรายได้สำคัญของรัฐ เช่นเดียวกับการผูกขาดการค้าของหลวงและการมีสิทธิเลือกซื้อสินค้าที่เข้ามาได้ก่อนผู้อื่นเช่นเดียวกับสมัยอยุธยา โดยเฉพาะในสมัยรัชกาลที่ 3 รายได้ของรัฐเพิ่มขึ้นจนกระทั่งสิ้นรัชกาลมีเงินเหลืออยู่มากกว่าสี่หมื่นชั่ง ดังนั้นไม่เป็นที่สงสัยเลยว่าหน่วยงานที่เกี่ยวข้องกับการค้ากับต่างประเทศคือกรมคลังและข้าราชการในกรมนี้จะอยู่ในฐานะได้เปรียบกว่ากรมอื่น ๆ ในการสร้างฐานะส่วนตัวทางเศรษฐกิจ นอกจากนี้ยังปรากฏความร่วมมือกันแสวงหาผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจระหว่างเจ้ากับขุนนางและชาวจีนที่มีประสบการณ์ทางการค้าอย่างกว้างขวางในลักษณะของระบบอุปถัมภ์และระบบเครือญาติ⁴

นอกจากนี้ในช่วงสมัยดังกล่าวยังปรากฏว่ามีชาวจีนจำนวนมากหลั่งไหลเข้ามาทำงานและตั้งภูมิลำเนาในเมืองไทย โดยบ้างเข้ามาเป็นแรงงานในการโยธา เช่น การขุดคลอง การทำเหมือง และการทำงานในโรงงาน เช่น โรงงานน้ำตาล เป็นต้น ส่วนผู้ที่มีความรู้และประสบการณ์ทางการค้าขายก็เป็นพ่อค้าเดินการค้าขายภายในประเทศหรือร่วมมือกับเจ้าและขุนนางในการค้ากับต่างประเทศด้วย

³ ุรายละเอียดใน เขียวศรี อุก และปิยนาด บุนนาค, ประวัติคำตัดรไทย 1.

(กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์อักษรเจริญทัศน์, 2524), หน้า 109-112.

⁴ ุรายละเอียดใน ปิยนาด บุนนาค, "ระบบเครือญาติและระบบอุปถัมภ์," วิวัฒนาการเมืองไทย. (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมมาธิราช, 2532), หน้า 217-229.

ภาคผนวก จ.

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ภาคผนวก จ

นาคู่โคและนาฟางลอย

นาคู่โค คือ นาที่ทำบนพื้นที่ราบลุ่ม คือมีน้ำบริบูรณ์ ใต้น้ำจากน้ำฝนและน้ำท่า เปรียบเสมือน
นาปล้งในปัจจุบัน

นาฟางลอย คือ นาที่ทำในที่ดอนต้องอาศัยน้ำฝนเพียงอย่างเดียว

นาคู่โค หนังสือแสดงกรรมสิทธิ์การเก็บค่าที่นา เรียกว่า "ตราแดง"

นาฟางลอย หนังสือแสดงกรรมสิทธิ์การเก็บค่าที่นา เรียกว่า "ตราจอง"

อัตราการเก็บค่าที่นา

สมัยรัชกาลที่ 3 เก็บเท่ากันคือ ไร่ละ 1 สลึงเพียง

สมัยรัชกาลที่ 4 เก็บค่านาคู่โค ไร่ละ 1 สลึง

เก็บค่านาฟางลอยไร่ละ 1 สลึงเพียง

ส่วนสมัยรัชกาลที่ 5 ใน พ.ศ. 2448 ได้มีการเปลี่ยนแปลงการเก็บค่าที่นาใหม่
ด้วยทรงพระราชดำริว่า บ้านเมืองได้เจริญขึ้นกว่า เมื่อ 50 ปีก่อนมาก การทำไร่นาค้าขาย
มีผลเพิ่มขึ้นถึง 5-6 เท่า อัตราค่าที่นาใหม่ได้แบ่งที่นาออกเป็น 5 ชั้น คือ นาเอก โท ตร
จัตวา และ เบื้องจะ แต่ก็ยังคงเก็บนาคู่โคในอัตราต่อไร่ต่ำกว่านาฟางลอยดังนี้

นาคู่โค นาเอก ไร่ละ 1 บาท

 นาโท " 48 อัฐ

 นาตรี " 40 "

 นาจัตวา " 32 "

 นาเบื้องจะ " 24 "

นาฟางลอย สูงกว่านาคู่โค 1/4

นาหวงห้าม 1/8 ของนาคู่โค¹

¹ ร.ต.ท.เสถียร ลายลักษณ์ และอื่น ๆ, ประชุมกฎหมายประจำศก เล่ม 20,
เล่มเดิม หน้า 163-167.

พ.ศ. 2452 เมื่อเปลี่ยนอัตราค่านาเป็นสแตงค์ กำหนดค่านาดังนี้

	นาอุโศ	นาพางลอย	นาหวงห้าม
นาเอก	ไร่ละ 1 บาท	1.20 บาท	12 สแตงค์
นาโท	" 80 สแตงค์	1 บาท	10 "
นาตรี	" 60 "	80 สแตงค์	8 "
นาศิวา	" 40 บาท	60 "	6 "
นาเบญจ	" 30 บาท	40 "	5 " ²

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

²ร.ต.ท.เสถียร ลายลักษณ์ และอื่น ๆ, ประชุมกฎหมายประจำศก เล่ม 23,
พ.ศ. 2452.

ประวัติผู้เขียน

นางปิยนาท บุนนาค (สกุลเดิม นิโครธา) เกิดเมื่อวันที่ 25 ธันวาคม พ.ศ. 2489
ณ กรุงเทพมหานคร จบการศึกษาระดับมัธยมศึกษาตอนต้นและตอนปลายจากโรงเรียนเอมมะสิริ-
อนุสรณ์ จบการศึกษาระดับปริญญา ชั้นอักษรศาสตร์บัณฑิต (เกียรตินิยม) จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
เมื่อปี พ.ศ. 2511 อักษรศาสตรมหาบัณฑิต (ประวัติศาสตร์) จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย เมื่อ
ปี พ.ศ. 2513 และ รัฐศาสตรมหาบัณฑิต (การปกครอง) จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย เมื่อปี
พ.ศ. 2523 เข้าศึกษาต่อหลักสูตรปริญญารัฐศาสตรดุษฎีบัณฑิต จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ในปี
พ.ศ. 2528

ปัจจุบันดำรงตำแหน่ง ศาสตราจารย์ ระดับ 10 สังกัดภาควิชาประวัติศาสตร์
คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย กรรมการผู้ทรงคุณวุฒิในการพิจารณาผลงานทาง
วิชาการของมหาวิทยาลัยต่าง ๆ กรรมการบริหารและกรรมการสภารายของจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
และภาควิชาอักษรศาสตร์บัณฑิตยสถานแห่งประเทศไทย (สาขาธรรมศาสตร์และการเมือง)

ศูนย์วิทยพัชการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย